

Staffan Förhammar

Organiserad filantropi i Sverige under 1800-talets senare del

exemplet hjälp till handikappade*

1. Inledning

Filantropiskt verksamma i England kritiserade i mitten av 1800-talet allt starkare den traditionella välgörenhetens former. Man krävde att betydelsen av givandet skulle tonas ned till förmån för rehabiliteringens möjligheter. Det nya system som då växte fram betecknades som vetenskaplig välgörenhet och byggde på idéer, som praktiserats i början av 1800-talet av den skotske prästen Thomas Chalmers. Grundtanken i hans sociala verksamhet bestod i ett personligt förhållande mellan hjälpare och klient.

Chalmers' synsätt upptogs senare av den i London år 1869 bildade *Charity Organisation Society* (COS). Organisationen, som brukar få äran av att ha introducerat ett socialt arbete i modern mening, anslöt sig till uppfattningen om det personliga föredömet positiva roll och hyllade idén om hjälp till självhjälp. Att man då talade om en vetenskaplig välgörenhet innebar att COS lade mindre vikt vid de religiösa motiven hos Chalmers, samtidigt som man förespråkade en rationell och professionell vård. För detta behövdes bl a en erfaren kader av socialt verksamma och en sakligt grundad kunskap om hjälpbehoven. Förutom en mera ordnad frivillig hjälpverksamhet betonade COS också vikten av att hålla en nära kontakt till den allmänna fattigvården för att därigenom bli ett nyttigt komplement.

Samtidigt som utrymmet för ett utåtriktat, socialt engagemang växte under 1800-talet, fick kvinnan i samklang med en utbredd uppfattning om hennes särskilda natur nya uppgifter. Kvinnan var, ansågs det, nämligen speciellt lämpad för vård och uppfostran. Denna egenskap följde, förutom av moderligheten, av att hon ägde en moral som var överlägsen mannens. Kort sagt var det då önskvärt att de av den borgerliga kvinnan präglade idealen i hemmet och i familjen omplanterades ute i samhället. På detta sätt skulle samhället få karaktären av ett hem. Detta "stora hem" skulle modelleras efter hemmet i ursprunglig mening, präglad av kvinnliga normer. Ellen Keys plädering för att kvinnorna skulle ta på sig rollen som "samhällsmödrar" utgör ett annat sätt att säga samma sak. Under senare delen av 1800-talet fick kvinnor också möjlighet att yrkesmässigt praktisera sina vårdande och fostrande talanger som sjuksköterskor och lärarinnor.¹

De nya filantropiska principerna visade sig ha en tämligen stark och omedelbar genomslagskraft internationellt. För svenskt vidkommande var det den i Stockholm år 1889 grundade *Föreningen för Välgörenhetens ordnande*, som tog upp det vetenskapliga programmet.² Marken var dock redan sedan några decennier tillbaka förberedd både genom fruntimmersföreningarna och den kristligt sociala verksamhet som utgick från den inre missionen, vars ursprung främst var tyskt. Frivillig hjälpverksamhet utanför trossamfunden i Tyskland blev aldrig av någon större betydelse.³

Den svenska frivilliga hjälpverksamheten har ännu ej blivit föremål för någon grundligare undersökning. Mot den bakgrunden kan det som ett första steg i den riktningen vara lämpligt att stanna inför några understödsföreningar på ett begränsat fält; handikappområdet. De föreningar som jag valt ut för detta studium är: *Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård* (grundad 1869), *Sällskapet Eugeniahemmet* (grundat 1882), *Föreningen för Blindas Vål* (grundad 1885) och *Föreningen för Bistånd åt Vanföra och Lytta i Stockholm* (grundad 1891). Därmed har jag täckt in tre av de fyra handikappgrupper som uppmärksammades av samhället i slutet av förra seklet. Den fjärde handikappgruppen, de dövstumma, erhöll också sin stödverksamhet, men den fick inte en direkt filantropisk karaktär. *Föreningen för Dövstumma i Stockholm* (grundad 1868) hade visserligen drag av välgörenhet, men ännu mera kan den, eftersom de dövstumma själva spelade en viktig roll i föreningens arbete, ses som en form av ömsesidig självhjälpsförening.⁴

De tre första av de här aktuella fyra föreningarna var, vilket jag ska återkomma till, svenska pionjärer på sina respektive områden. Den fjärde organisationen, stödföreningen för vanföra, hade däremot sina föregångare i vårt land. Jag har valt att koncentrera undersökningen till sammanslutningar, som verkade i Stockholm för att därigenom få en ökad jämförbarhet mellan de olika föreningarna. Eftersom det i denna artikel främst är aktörsmässiga och idéhistoriska aspekter som läggs på filantropin, så kan det här inte bli tal om att närmare följa de olika organisationernas utveckling. I stället har jag valt att koncentrera mig på sammanslutningarnas tillkomst, medan den fortsatta verksamheten fram till första världskriget endast berörs, då den belyser viktigare frågor med ideologisk eller aktörsmässig anknytning. Det som här inte får en systematisk redovisning är sådant som gäller organisatoriska frågor och verksamhetens omfattning.

På det ideologiska planet intresserar mig främst motiven bakom föreningsbildandet och målet för verksamheten. Att särskilt observera här är att organisationerna åtminstone delvis kan åberopa olika skäl utåt och inåt. D v s man kan ha ansett det lämpligt att i opinionsbildande syfte spela på vissa strängar, samtidigt som föreningens inre arbete styrdes av andra bevekelsegrunder. Vidare vill jag undersöka vilka olika intressen som ledde sammanslutningarna. I fokus står här förhållandet mellan å ena sidan experter av skilda slag och å andra sidan amatörer. Därmed är det inte sagt att amatörerna generellt behöver betraktas som oerfarna personer på det här aktuella området. De kan mycket

väl på egen hand ha förvärvat betydande insikter om vård och organisationsarbete.

Historiska aktörer kan givetvis sökas på skilda håll. Det gäller även, om man som här begränsar uppgiften till fyra speciella föreningar. En första grupp av aktörer kan vara opinionsbildare, som dels skapar intresse för området ifråga, dels sedan vidmakthåller uppmärksamheten. Donatorer kan sägas utgöra en andra grupp. En tredje grupp kan vara politiker, som av olika anledningar behöver ta ställning till något med betydelse för den aktuella frågan. De myndighetspersoner vars uppgift det är att handlägga ärenden med anknytning till frågan är en fjärde aktörsgrupp. Den föreliggande undersökningen har dock helt fokuserats på föreningarna och därmed faller de fyra nämnda grupperna bort. Återstår så de aktörer som direkt var anslutna till föreningarna. Givetvis kan medlemmarna ses som agerande, men av forskningsekonomiska skäl har jag valt att endast närmare studera styrelseledamöterna. Medlemmarna är både alltför många och har i medlemsmatrklarna ofta alltför diffusa titlar för att det ska anses rimligt att kartlägga dem individuellt. Ett medlemskap i en filantropisk förening kan dessutom lika väl som ett genuint socialt intresse vara frukten av ett behov av att leva upp till samtidens förväntningar. Föreningsmedlemsskapet kan alltså både spegla ett äkta engagemang och signalera tillhörighet till bestämda samhällsgrupper. På samma sätt kan givetvis skilda motiv ligga bakom en donation. Accepterandet av ett styrelseledamotskap kan förvisso också ha olika bevekelsegrunder, men det bör dock med större fog kunna ses som ett medvetet steg.

Anne-Lise Seip har strukturerat den socialpolitiska debatten i Norge i slutet av 1800-talet på ett sätt som här åtminstone delvis manar till efterföljd. Hon menar att det var tre huvudaktörsgrupper som då intog scenen. Den första gruppen utgörs av de professionella, experterna. Hit hör bl a läkare, ekonomer, ämbetsmän och sådana som var engagerade inom det nya socialförsäkringsområdet. Den andra gruppen består av reformatörer, som utgörs av reformivrare utanför det politiska systemet. Här pekar Seip särskilt på filantroper och kvinnor, som i organiserade former verkar för förbättringar i kvinnans situation. Den tredje och sista huvudgruppen innehåller sådana som agerar på den politiska arenan. Här återfinns företrädare för politiska partier, arbetsmarknadens parter och andra organiserade och oorganiserade intressen.⁵

Seips schema är framför allt anpassat för den offentliga debatt som ägde rum kring socialförsäkringsidén. Här gäller det inte den socialpolitiska diskussionen i sig, utan vilka grupper som engagerade sig i ledningen av föreningar med sociala insatser på programmet och vad som särskilt intresserar är fördelningen mellan professionella och icke professionella. Jag har därför funnit det ändamålsenligt att i min undersökning behålla Seips första grupp, experterna, och ställa den mot amatörerna. Det betyder för det första att politikerna, grupp 3, inte särskilt uppmärksammas. De politiker som här förekommer var också och kanske i än högre grad "experter". För det andra särskiljer jag inte förespråkarna av sociala reformer. I praktiken blir inte avvikelsen från Seips schema så stor,

då kvinnosakskvinnorna, som författaren särskilt framhåller, dels var få, dels också kan ses som amatörer på det sociala fältet. Det betyder att de i stor utsträckning är filantroper, men att beteckna gruppen som filantroper, Seips andra utpekade kategori vid sidan av kvinnosakskvinnorna bland reformatörerna, vore att motverka undersökningens syfte. Definitionsmässigt är ju en styrelseledamot i en filantropisk förening filantrop.

Experterna i den här undersökningen består som Seip beskrivit bl a av läkare och ämbetsmän. I det senare fallet rör det sig både om verksamma inom statlig och kommunal förvaltning. Det betyder att jag inte räknar militärer som experter i det här sammanhanget. Som sådana har jag däremot sett jurister och de med band till hovet, d v s medlemmar av kungahuset och hovfunktionärer. Till experter räknar jag också sådana personer, vars sociala intresse kan vara professionellt betingat. Det kan gälla präster och lärare. Som experter räknar jag också de personer som har anknytning till någon finansiell verksamhet. En bankmans eller industrimans tjänster bör ha varit efterfrågade inom de filantropiska föreningarna, då deras arbete i så hög grad var beroende av en förnuftig förvaltning av det förvärvade kapitalet.

Då gruppen experter på detta sätt blir så heterogen, har jag i den följande redovisningen valt att dela upp den på två kategorier. Till den första gruppen för jag sådana personer som av professionella skäl kan antas ha intresse för vård i vid mening. Gruppen omfattar läkare, lärare och präster. Som expertgrupp två ser jag i det följande sådana som genom sitt yrke eller sin ställning praktiskt kan underlätta föreningens organisatoriska arbete. Exempel på sådana är ämbets- och tjänstemän, jurister, bank-, industri- och affärsmän, samt personer med anknytning till hovet.

Det jag avser att belysa är alltså hur man inom de olika sammanslutningarna såg på yrkesmässigt betingad expertis respektive ett engagemang byggt på personligt intresse. En viktig fråga blir här, om och i så fall hur den vetenskapliga filantropin påverkade vårdideologin och synen på det allmännas roll liksom rekryteringen av ledningen. Föreningensgenomgångarna bygger jag främst på årsberättelser och minnesskrifter.

Den här aktuella perioden, 1869–1914, d v s fr o m tillkomsten av Föreningen för Sinnesslöa Barns vård och fram till första världskriget, utgör ett tydligt brytningsskede i svensk socialpolitisk historia. Det var inte bara då som de vetenskapliga idéerna introducerades på det filantropiska området utan också en tid, då den traditionella fattigvårdens utformning ifrågasattes. Framför allt knöts då förhoppningar till att råda bot på de sociala problemen med hjälp av ett system med försäkringar.

Redan den år 1871 antagna fattigvårdsförordningen visar att de politiskt ansvariga både var för en mindre reglerad vård och såg positivt på lösningar vid sidan av den kommunala omsorgen, samtidigt som de önskade ett omhändertagande som inte var kravlöst. 1871 års lag har dock främst av eftervärlden uppfattats som ett uttryck för en mera restriktiv syn på fattigvårdsfrågan än tidigare författningar. Bl a kan förhållandet förklaras med att den då föresprå-

kade flexibiliteten begränsade det område som skulle anses som kommunernas oeftergivliga vårdansvar.

Debatten i fattigvårdsfrågan omkring 1870 antydde åtminstone en viss sympati för begrepp som individuellt ansvar och hjälp till självhjälp, vilka principer som nämnts också utgjorde ledstjärnor för den vetenskapliga filantropin. Dessa idéer var fullt utvecklade i början av 1900-talet. Inte minst spelade då det år 1903 bildade Centralförbundet för Socialt Arbete en viktig roll som diskussions- och upplysningsforum på det socialpolitiska området.⁶

Den här valda perioden sammanfaller också med den första delen av det tidsskede som Anne-Lise Seip kallar socialhjälpstaten. Ett av epokens kännetecken bestod av tron på nyttan av samverkan mellan det allmänna och det privata. Det betydde förändrade villkor för de frivilliga sammanslutningarna från 1800-talets mitt, associationerna, och som de ovannämnda fruntimmersföreningarna är belysande exempel på. Även om associationernas roll delvis blev en annan mot slutet av 1800-talet, så minskade inte deras betydelse. De nya förutsättningarna bestod i att staten då åter i den ideologiska debatten tilldelades en aktivare roll än vad som hade varit fallet under den tidigare associationseran, då frivilliga sammanslutningar sågs som patentlösningen på samhällets problem.⁷

2. Föreningarna

1. Inledning

I det förindustriella samhället ansågs inte handikappade människor utgöra något särskilt problem. Merparten av dem inkluderades i det stora heterogena fattigkollektivet. Det var först på 1700-talet, som de första försöken att genom skraddarsydd skolundervisning ge handikappade möjligheter till yrkesmässig försörjning. Det var hörsel- och synhandikappade, dövstumma och blinda med tidsmässigt mera korrekt terminologi, som inledningsvis kom ifråga, medan förståndshandikappade, sinnesslöa eller idioter, som beteckningen tidigare löd, uppmärksammades i början av 1800-talet. De rörelsehindrade, vanföra, som det hette för 100 år sedan, kom ifråga först mot slutet av förra seklet. Föregångslandet på handikapputbildningens område var Frankrike. Det var där som de första experimenten gjordes med blinda, dövstumma och sinnesslöa. Vanförevården aktualiserades däremot i Danmark.

I Sverige introducerades handikappundervisningen i början av 1800-talet. Det gällde då utbildning av blinda och dövstumma, men någon bestående verksamhet på blindundervisningens fält kom först till stånd på 1840-talet. Halvtannat decennium senare inleddes den svenska sinnesslöundervisningen och ytterligare 20 år senare, dvs på 1880-talet kom de första svenska vanförestalterna till stånd. I Sverige blev skolundervisningen för dövstumma och blinda obligatorisk mot slutet av förra seklet.⁸

Av praktiska skäl använder jag fortsättningsvis de samtida benämningarna blind, dövstum, sinnesslö och vanför. Begrepp, som i dag motsvaras av synskadad, hörselskadad, förståndshandikappad och rörelsehindrad.

2. Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård

De första svenska anstalterna för sinnesslöa tillkom som nämnts i mitten av 1860-talet. Av särskild betydelse för framtiden blev Emanuella Carlbecks insatser. Hon började sin verksamhet i Göteborg år 1866. Det var i första rummet för att ekonomiskt understödja Carlbecks skola som *Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård* (FSBV) skapades år 1869.⁹

Upprinnelsen till föreningen för sinnesslövärd var, som det heter i organisationens första årsberättelse, en artikel av författarinnan Josefina Wettergrund i Aftonbladet från september 1868. Wettergrund skrev där bl a:

Vi ha barnkrubbor, barnhem och vårdanstalter för både fysiskt och moraliskt vanlottade barn; vi ha Manilla för de dövstumma; vi ha fria och ändamålsenliga skolor för de barn, vilkas föräldrar icke förmå eller vilja betala en ringa avgift; människokärleken och den outtröttliga barmhärtigheten tyckas ha öppnat sin famn för alla, alla utom för en enda avdelning – idioterna.

I artikeln presenterades Carlbecks verksamhet. Syftet med inlägget var att väcka ett allmännare intresse för skolan för sinnesslöa barn och förhoppningen var att verksamheten därigenom skulle få ett nödvändigt ekonomiskt stöd. För att påskynda utvecklingen ställde sig i oktober samma år några personer bakom ett upprop till allmänheten. Initiativtagarna ville få till stånd en insamling, som i första hand skulle ekonomiskt trygga Carlbecks anstalt. De sinnesslöa barnen skulle därigenom få "en mera mänsklig och framför allt mera kristlig vård". Tankar fanns dock redan då "att söka åstadkomma en verklig *asyl* för *sinnesslöa barn*, ordnad efter de principer, som vid utlandets likartade anstalter befunnits lämpliga, dock med fästet avseende på vårt lands och vårt folks egendomligheter".

Uppropets upphovsmän fortsatte:

Vi vända oss i första rummet till landets samtliga mödrar; – till Eder alla, som erfarit den oskattbara lyckan att få trycka eget barn till edert bröst, som dag efter dag, år efter år sett eder tacksamhetsskuld till den Allgode alltmera ökad genom varje nytt bevis I erfarit av det växande barnets mognande vett och förstånd; till Eder med ett ord, som bäst kunnen inse hela betydelsen av det barmhärtighetsverk, som här är i fråga. – Men även till fadershjärtat vända vi oss med full förtröstan att vår uppmaning ej ska bli ohörd eller missförstådd.

Uppropets undertecknare var professor Gustaf Kjellberg, fil dr Otto von Feilitzen samt författarinnorna Sophie Leijonhufvud och Thekla Knös. De tre sistnämnda var de verkliga idégivarna. De förmådde i sin tur Kjellberg att stödja tanken.

Gensvaret på anmaningen blev tillräckligt stort för att både möjliggöra ekonomiskt stöd till Carlbecks skola och att upprätta en fond för ett annat framtida mål. Framgången med insamlingen gav nämligen idén att i Stockholm grunda en förening, som skulle initiera och driva den nya anstalt som oktoberuppropet 1868 antytt.

Det första ordinarie tillika det konstituerande mötet med föreningen för sinnesslöas vård hölls i maj 1869 under Gustaf Kjellbergs tillfälliga ordförandeskap. Det första reguljära årsmötet med den nya föreningen ägde rum i Stockholm i oktober ett år senare. I den sju personer, fyra män och tre kvinnor, starka styrelsen, vald på hösten 1869, ingick av initiativtagarna till uppropet år 1868 professor Gustaf Kjellberg, som valdes till ordförande och fil dr Otto von Feilitzen (sekreterare och skattmästare). Dessutom valdes kyrkoherde Frithiof Grafström (vice ordförande), med dr Adolf Kjellberg, Rosalie Olivecrona, Fredrika Linnell och Elmira Leijonhufvud.¹⁰

Den år 1869 valda styrelsen fick fortsatt förtroende vid föreningens första årsmöte 1870. De båda kjellbergarna, Gustaf och Adolf Kjellberg var båda läkare. Gustaf var professor i psykiatri i Uppsala och Adolf var läkare i Stockholm med barnsjukdomar som specialitet. Frithiof Grafström var kyrkoherde i Klara församling, Stockholm. Otto von Feilitzen hade en akademisk bakgrund och verkade som lärare vid ett privatläroverk i Stockholm, samtidigt som han också gjorde karriär som arkivarie. Von Feilitzen tillhörde också Svenska Nykterhetssällskapet. Något senare utökade han sin verksamhetskrets med Samfundet Pro Fide et Christianismo.

Bland kvinnorna kan Rosalie Olivecrona, till följd av sitt nära förhållande till Sophie Leijonhufvud, i och för sig beskrivas som en person, intresserad av kvinnans emancipation. Leijonhufvud var, som nämnts, en av initiativtagarna till föreningen. Olivecrona hade också starka filantropiska intressen. Än tydligare filantropiskt inriktad var Fredrika Linnell, även om hon också hade kvinnosaksintressen. Linnell hade tidigare tillhört styrelsen i Stockholms Fruntimmersförening för Barnavård. Hon blev sedermera engagerad för en reformering av gift kvinnas rättsliga ställning.

Notabelt, till sist, är att pionjärerna inom föreningen för vård av sinnesslöa var en samling skönandar. Bland initiativtagarna till föreningen fanns, som ovan nämnts, författarinnorna Sophie Leijonhufvud och Thekla Knös. Skönlitterärt aktiv var också Otto von Feilitzen. Den första styrelsen hade flera ledamöter med författarambitioner. Förutom von Feilitzen visade både Frithiof Grafström och Rosalie Olivecrona ambitioner i den riktningen. Till gruppen intellektuella bör också räknas Fredrika Linnell, som i sitt hem höll litterär salong. Fenomenet kan kanske förklaras med att tanken på en särskild förening för sinnesslöa barn väcktes i en krets som i Fredrika Bremers efterföljd både var litterärt och socialt intresserad.¹¹

Den nygrundade föreningens mål var, enligt de år 1869 antagna stadgarna att "inom fäderneslandet verka för sinnesslöa barns uppfostran till medvetna och nyttiga medlemmar av samhället." Formuleringen visar att man tillmätte

den speciella undervisningen stora möjligheter att habilitera sinnesslöa barn, samtidigt avslöjar också vändningen i stadgarna att man inom organisationen hade ambitioner att på sikt bli en central instans inom den svenska sinnesslövården. Föreningen skulle inte bara verka genom sin skola, som alltså inte skulle vara den asyl det ursprungligen talats om i uppropet hösten 1868, utan också ta på sig uppgiften att sprida information om de sinnesslöas situation. Det gällde alltså för organisationen att genom upplysningsverksamhet till allmänheten öka insikten ”om de sinnesslöa barnens behov av vård, och om möjligheten av deras intellektuella, moraliska och fysiska uppfostran.” Idén om en sammanslutningens särställning avslöjas också av en formulering, där det framgår att det inte bara var Carlbeck, som kunde räkna på uppmärksamhet från Stockholmsföreningen. Den sade sig nämligen vara beredd att ”i mån av disponibla tillgångar lämna understöd åt andra sådana idiotskolor inom fäderneslandet, om vilka föreningen har sig bekant, att de på ett berömvärt sätt motsvara sitt ändamål.”

Organisationen skulle bestå av särskilt av styrelsen kallade ”svenske män och kvinnor”. Om dessa sades det att de skulle vara ”livade av kristlig barmhärtighet”. Styrelsen skulle bestå av sju ledamöter, fyra män och tre kvinnor. År 1872 beslutade man utöka styrelsens antal till nio; sex manliga och tre kvinnliga ledamöter. I slutet av 1880-talet kompletterades styrelsen med ytterligare tre ledamöter, så att antalet blev tolv. Samtidigt uppgavs kraven på en bestämd könsfördelning.¹²

Det sades i de ursprungliga stadgarna att föreningens syfte var tvåfaldigt. Ett av dessa syften var den egna utbildningsanstalten. Verksamheten invigdes på Norrtullsgatan i Stockholm i maj 1870 och i början på 1910-talet flyttades den efter en uppgörelse med Stockholms stad till Slagsta i Botkyrka kommun.¹³ För att utöka skolans verksamhet vände sig föreningen hösten 1872 till regeringen med en begäran om ett anslag på 2.000 rdr till anstalten för att täcka kostnaderna för ytterligare två friplatser, samtidigt som man förband sig att ta emot 20 elever. Regering och riksdag accepterade propån och statsanslag beviljades för år 1874. Antalet frielever, som successivt stigit, var då fem.¹⁴

Om den första uppgiften för sammanslutningen på sinnesslövårdsområdet var att tillhandahålla undervisning, så bestod det andra åtagandet i att verka för en ökad förståelse för sinnesslövården och dess problem. För detta gick man fram på olika vägar. Bl a uppmuntrade och bevakade föreningen de strävanden som gjordes på skilda håll i Sverige för att grunda särskilda anstalter för sinnesslöa. Därigenom fullföljdes den kanske mest ursprungliga tanken, nämligen stödet till Emanuella Carlbecks verksamhet. Styrelsen kunde därför med tillfredsställelse i sin femte berättelse rapportera dels om positiva resultat från de redan sedan några år existerande anstalterna i Västergötland och Västmanland, dels om två nystartade anstalter i Södermanland och i Gästrikland. Organisationen kunde även meddela att ett lovande initiativ tagits i Malmöhus län. ”Lägga vi härtill att det intresse, med vilket de sinnesslöa barnens uppfostran redan under närmast föregående år blivit omfattad på flera lands-

ting, allt mera synes tillväxa, så se vi hur överallt det mörker börjar skingras, som så länge i vårt land omtöknade denna angelägenhet”.

Den svenska sinnesslövärderna kom, menade föreningen, år 1878 i ett nytt och för framtiden positivt läge, då regeringen på allvar visat flera av landets anstalter på området en tydlig uppmärksamhet. Tio år senare framhöll man i styrelsens årsberättelse att sinnesslövärdens organisationsfråga var löst på olika sätt i de nordiska länderna. I Danmark hade vården utvecklats till en statlig angelägenhet, medan den i Norge helt drevs i privat regi. I Sverige däremot hade sinnesslövärderna successivt omvandlats från en rent filantropisk uppgift till en landstingskommunal angelägenhet med visst statligt stöd.

Även om föreningen efter 25 års verksamhet såg många olösta problem för den fortsatta verksamheten, så ansåg man inte att insatserna dittills varit förgäves. Inte minst betonade man årsberättelsernas stora informationsvärde. Berättelserna innehöll:

många lärorika och intressanta uppsatser rörande idiotvården, vilka otvivelaktigt äga sin stora andel i den rörelse till befrämjande av dess utveckling, vilken under de sistförflutna tjugofem åren fortgått i vårt land. Dess livskraftighet har visat sig i de anstalter till fromma för sinnesslöa, vilka nästan årligen tillkommit. ... Föreningens största betydelse för det verk, den efter bästa förmåga sökt befrämja, ligger kanske snarare däri, att den i vidsträckt kretsar väckt uppmärksamheten på samhällets plikt att vårda sig om de naturens styvbarn, som benämnas idioter, än däri att den själv lyckats åstadkomma några storartade resultat.

Landstingens intresse väckte hos föreningen tanken att man genom de regionala instansernas försorg skulle kunna få till stånd en statistisk undersökning av de sinnesslöas antal och åldersfördelning i Sverige. ”Endast i den mån”, konstaterade styrelsen i årsberättelsen 1876, ”det verkliga behovet blir noga känt, kan man hoppas, att hjälp skall mera allmänt lämnas de många hjälplösa”.¹⁵ Sedan frågan om en statistisk undersökning kring antalet sinnesslöa i skolåldern varit uppe på både andra och tredje nordiska abnormskolemötet, presenterades för Sveriges del en studie, utarbetad av Gustav Sundbärg. Rapporten grundade sig på uppgifter från prästerskapet vid 1880-talets mitt. Resultatet av den riksomfattande undersökningen tydde på att antalet sinnesslöa i utbildningsåldern var större än vad man dittills trott.¹⁶

Vid mitten av 1870-talet väcktes inom föreningen tanken på att komplettera skolan med ett seminarium, där landets lärare och vårdare inom sinnesslövärderna kunde utbildas. För att skapa nödvändig stadga i den nya verksamheten ansökte organisationen hos regeringen om ett ekonomiskt understöd till personalutbildningen. Ett positivt svar kom år 1878, då riksdagen anslag pengar till ett seminarium för blivande lärarinnor och sköterskor. Verksamheten började i begränsad omfattning följande år.¹⁷

3. Sällskapet Eugeniahemmet

Eugeniahemmet började, som jag strax återkommer till, som ett allmänfilantropiskt företag för obotligt sjuka barn. Hemmet utvecklades dock tidigt till en institution, som specialiserade sig på barn med ortopediska hjälpbehov. Det kan därför här vara på sin plats att antyda vanförevårdens framväxt.

Vården av vanföra introducerades i Danmark i början av 1870-talet. Pastor Hans Knudsen kunde år 1872 grunda en förening i Köpenhamn i syfte ”att taga hand om vanföra och lemlästade barn och hjälpa dem till att på bästa sätt bära sina prövningar”. Det var i och för sig inget nytt att vanföra togs om hand och gavs hjälp till sitt uppehälle. Det nya med Knudsens initiativ var, att man då också explicit uttalade sig för behovet och nyttan av de vanföras habilitering. Samhällsanpassningen skulle uppnås genom ortopedisk behandling. Om ortopedisk verksamhet var den danska föreningens första mål, så var yrkesträningen dess andra. Vanförevården såsom den etablerats i Danmark spreds sedan under 1880- och 1890-talen till övriga Norden. Tonvikten lades dock där något annorlunda än i föregångslandet, då yrkesträningen kom i första hand och den ortopediska verksamheten i andra.¹⁸

Det finns inga direkta anknytningar mellan vanförevårdens utveckling i Danmark och uppkomsten av Eugeniahemmet. Även om det medicinska perspektivet, liksom i Köpenhamns fall, spelade en framträdande roll, så utvecklades Eugeniahemmet i en helt annan riktning. Hemmets ambition var inte att göra klienterna till yrkesverksamma medborgare. I stället var det uttalade syftet att vårda kroniskt sjuka barn.

De första av det blivande Eugeniahemmets barn hade varit inlagda på kronprinsessan Lovisas barnsjukhus, men eftersom de bedömts som obotliga, så måste de utskrivas. Det gällde därför att någon annan stans skaffa ändamålsenlig vård åt dessa barn. Detsamma gällde en föräldralös, vanför pojke, placerad på en fattigvårdsinrättning i Stockholm. Med hjälp av en insamling kunde barnen och senare ytterligare några i en liknande situation flyttas till Ebba Ramsays hem för obotliga sjuka barn, Wilhelmsro, utanför Jönköping.

Initiativet till insamlingen år 1879 togs av prinsessan Eugénie, som redan tidigare engagerat sig för gruppen kroniskt sjuka barn på Gotland. Det visade sig dock snart att man satt i gång en utveckling, där Smålandshemmet endast kunde bli en tillfällig lösning på problemet. Insikten väckte tanken på att få till stånd en förening i syfte att grunda ett hem där ”sjuka och vanföra barn från hela vårt land kunde vinna inträde i mån av tillgång på platser”. Föreningen, som bildades år 1879, gavs först namnet *Sällskapet för Fattiga, Obotligt Sjuka och Vanföra Barns Vård*. Tre år senare bytte föreningen namn till *Sällskapet Eugeniahemmet* (SE).¹⁹

Samtidigt med att föreningen antog nytt namn, intensifierades verksamheten. År 1882 invigdes en egen mindre anstalt i Sundbyberg, där både de i Smålandshemmet inackorderade barnen och ytterligare ett antal barn kunde hysas. Satsningen säkrades genom en basar i Stockholm.

Basaren föregicks av ett upprop i december 1881. I detta hette det bl a:

Svenska mödrar, svenska kvinnor! Vilket kvinnligt hjärta är väl så kallt, att det ej ömmar vid åsynen av ett lidande barn? Och var och en, som erfarit, hur litet även den största kärlek förmår, då en tärande sjukdom lagt sin hand på den späda, skall och säkert med glädje omfatta tillfället att med en gåva, av vad slag som helst, bidra till möjliggörandet av en vidgad verksamhet med avseende å vården av sådana sjuka eller vanföra, vilka sakna god föräldravård, på det att dessa små antingen må bliva med huldhet skötta, tills de dö eller ock återföras till ett friskare och nyttigare liv. – Men det finnes ett stort antal övergivna varelser, som äro hemsökta av sjukdomens och fattigdomens förenade elände, på ett sätt, som pennan ej förmår skildra, och vilka med omsorgsfull vård skulle kunna bliva till glädje och välsignelse, om de toges om hand.

En sorglig erfarenhet är, att det även gives föräldrar, vilka ockra på sina barns sjukdom eller vanförhet för att därigenom röra människor till allmosegivande. Så väl insikt som omdöme behöves därför vid valet av föremålet för föreningens välgörenhet.

Resultatet blev omkring 30.000 kr.²⁰ Även om verksamheten förhållandevis snabbt fick en viss volym, så upplevde ledningen vårdbehovet som betydligt större än vad man kunde möta i lokalerna i Sundbyberg. Därför väcktes snart tanken på att bygga något helt eget, något som samtidigt var skraddarsytt för sällskapet speciella verksamhet. Flyttningsplanerna förverkligades år 1886, då vårdhemmet förlades till Norrbacka utanför Stockholm.²¹

Enligt de stadgar som föreningen övertagit från det tidigare *Sällskapet för Fattiga, Obotligt Sjuka och Vanföra Barns Vård* skulle styrelsen bestå av sju till tolv personer. I de år 1892 fastställda stadgarna sades det att styrelsen skulle ha minst tolv ledamöter. Det sades i båda fallen ingenting om någon bestämd könsfördelning.²² Det var samma tolv damer som år 1879 ställt sig bakom *Sällskapet för Fattiga, Obotligt Sjuka och Vanföra Barns Vård* som till en början stod i ledningen för Eugéniahemmet. Ordförande och föreningens beskyddarinna var prinsessan Eugénie. Hon föreskrev i sitt testamente att 20.000 kr efter hennes död skulle doneras till hemmet.²³

Som vice ordförande återfanns Fredrika Limnell, som också tillhörde ledningen för Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård. I sällskapetets styrelse ingick också Lina Berg, född Sandell, känd som författare till religiösa sånger. Hon var gift med generalkonsul Oscar Berg. De övriga kom också övervägande från samhällets övre skikt. Tre kom från aristokratiska familjer. Av de återstående sex kvinnorna var två gifta med officerare, en gift med en präst, en med ett justitieråd och en med en apotekare. En karakteristik av den ursprungliga styrelsen ställer sig inte helt lätt. Materialet tillåter endast några få tydliga intresseidentifikationer, vilka avser ett rent personligt engagemang för filantropisk verksamhet. Till denna kategori hör åtminstone prinsessan Eugénie och Fredrika Limnell. Dit bör också kunna räknas Lilly Lundeqvist, som samtidigt var medlem av styrelsen för *Föreningen för Blindas Vål*. Hon var verksam som författare och översättare. Lundeqvists litterära produktion var liksom i Lina

Bergs fall av religiöst slag. Den amatöristiska framtoningen stärktes efter två år, då Maria Ekman, gift med konsul Oscar Ekman, tog plats i sällskapets ledning. Genom en donation till organisationen på 100.000 kr möjliggjorde hon byggandet av en asyl för s k överåriga. Den togs i bruk år 1913 och fick bära donators namn; Maria Ekmans Minne.

Fr o m mitten av 1880-talet skedde dock en utveckling som innebar att sällskapets styrelse i viss mån fick ett utseende, som mera liknade styrelsen för föreningen på sinnesslövrådsområdet. Först inträdde en major, Gustaf von Cederwald, senare en högre statsämbetsman, Sigfrid Wieselgren, och en präst, Gustaf Beskow, i ledningen.²⁴ Wieselgren var generaldirektör och chef för fångvårdsstyrelsen och Beskow tillhörde Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och utnämndes sedermera till hovpredikant. Han stod också bakom den i Stockholm år 1867 grundade Beskowska skolan.

I stadgarna från år 1892 hette det att ändamålet var ”att bereda bostad, vård och underhåll åt fattiga, obotligt sjuka och vanföra, men icke med idioti behäftade barn från såväl huvudstaden som landsorten”.²⁵ Formuleringarna visar att sällskapet inte såg sig som en omhändertagande institution bara för Stockholm.

Den kategori som Eugeniahemmet vände sig till var obotligt sjuka och vanföra barn i åldern två till tolv år. De fick som längst kvarstanna till de fyllde 18 år. Ett villkor var därtill att barnet kom från en fattig miljö. Till en början satte föreningen inte upp några särskilda begränsningar för fattiga kroppsligt sjuka barn, som också var sinnesslöa. De sinnesslöa barnen ansågs dock snart som olämpliga patienter på Eugeniahemmet, vilket en passus i ovan citerade målparagraff från år 1892 visar. De sinnesslöa barnen antogs bli mera ändamålsenligt behandlade inom den då expanderande sinnesslövråden. Samtidigt ändrades sällskapets bestämmelser så, att även behövande, som passerat dittills gällande övre åldersgräns, d v s äldre än 18 år, i mån av resurser kunde räkna med fortsatt vård inom hemmet. I 1892 års stadga heter det: ”... ock att om sådana skyddslingar, som intagits och överleva barnaåldern, fortfarande draga den försorg, som en kristlig barmhärtighet kräver och sällskapets tillgångar medgiva.” På detta sätt bäddade man även formellt för den ovan omnämnda utvidgningen av verksamheten med en asyl för äldre.²⁶

I finansieringsfrågan tog ledningen avstånd från ett samarbete med det allmänna. Sällskapet förklarade uttryckligen att hemmets arbete skulle privatfinansieras:

Enär sällskapets vårdanstalt bragts till stånd genom enskild offervillighet samt dess vidmakthållande och utveckling till väsentlig del beror därpå, att den enskilda välgörenheten fortfarande må finnas benägen att understödja sällskapets strävanden, bör styrelsen låta sig angeläget vara att i allt så ordna sin verksamhet att de, som nitälska för sällskapets framgång, må finna styrelsens anordningar väl motsvara sällskapets ändamål.²⁷

Efter drygt 20 års verksamhet hette det i en årsberättelse: ”För ändamålet

måste hemmet allt fortfarande räkna på allmänhetens offervillighet, vilken hitintills i ädelt förstående av hemmets uppgift möjliggjort utvecklingens ostörda och snabba fortgång till välsignelse för allt flera.²⁸ Meningen var dock inte att alla intagna barns vård skulle täckas med insamlade medel. Det sades i stadgarna att styrelsen själv hade rätt att avgöra hur många barn som hemmet kunde ta emot för fri vård. Övriga intagna barn skulle betala en årsavgift, som styrelsen bestämde. Det betydde i och för sig inte att barnens anhöriga måste stå för kostnaderna.

Eftersom målgruppen var fattiga barn, så måste de finansiella problemen lösas på annat sätt än genom att lita till betalningsförmågan hos barnens föräldrar. Ett sådant sätt var att landsting och kommuner gick in och betalade den fastställda årsavgiften. Eugeniahemmets ekonomiska grundval skulle dock vara människors vilja att understödja behövande. Därför lockade man presumtiva givare, förutsatt att gåvan var tillräckligt stor, med möjligheten att få sitt namn knutet till en viss frisäng.²⁹ Föreningen fick också vid ett flertal tillfällen möjlighet att stärka de ekonomiska resurserna genom att få del av insamlad kyrkokollekt.³⁰

4. Föreningen för Blindas Vål

Då Pär Aron Borg år 1808 öppnade sin skola i Stockholm, så stod den öppen för både dövstumma och blinda elever. Borgs verksamhet blev dock snart helt inriktad på de dövstummas utbildning. Det verkliga genombrottet vad det gäller undervisningen av blinda kom först, då det för dem år 1846 skapades en särskild avdelning vid institutet. Pär Aron Borg hade vid den tiden efterträtt av sin son Ossian Edmund Borg som föreståndare. I slutet av 1870-talet omvandlades avdelningen för blinda till eget institut.³¹

När det med ett arrangemang i stora börssalen i Stockholm år 1883 uppmärksammades att det gått 75 år sedan den första organiserade blindundervisningen påbörjades i Sverige, så föll det på Ossian Edmund Borgs lott att göra en historisk tillbakablick på blindundervisningen. Borg junior hade då sedan några år lämnat ledningen av Manilla. Föredraget slutade på följande sätt:

För att lämna ett varaktigare och för vårt fosterland gagnande minne av denna jubelfest vore önskvärt, att *föreningar för blindas vål* i landet blev bildade, vilka hade till syftemål att genom personer, nitälskande för dessa våra vanlottade likars bästa, söka skaffa noggranna uppgifter rörande desamma, bereda dem tillträde till för dem inrättade skolor, instituter och arbetsanstalter, befordra synnerligast äldre blindas självverksamhet genom anskaffande åt dem av verktyg och arbetsmaterialier och, om så erfordrades, försälja deras färdiggjorda arbeten, förskaffa den självläsande blinde lämplig litteratur samt i övrigt på allt sätt söka befordra blindsakens utveckling och framgång i vårt älskade fädernesland!³²

Den yngre Borg fick ett nytt tillfälle två år senare till en betraktelse över blindvårdens utveckling. Platsen var återigen börserna i Stockholm. Nu gällde det

ett konstituerande möte för just det han efterlyste år 1883, en särskild stödforening för blindas – *Föreningen för Blindas Vål* (FBV). Borg framhöll då bl a att det fanns positiva, internationella förebilder för den i Sverige nya stödformen. Sammankomsten år 1885 föregicks av en offentlig inbjudan undertecknad bland andra av prinsessan Eugénie, grevinnan Caroline von Rosen och Anna Wikström.³³

I den nystartade föreningens styrelse återkom förutom von Rosen och Wikström, bland andra översten i armén Erik Klingenstierna, komminister Carl Ljungman, professor Carl Rossander, direktor Petrus Kerfstedt, kammarherren Axel Burén och Ossian Edmund Borg. Prinsessan Eugénie blev föreningens beskyddarinna.³⁴

Av de uppräknade styrelseledamöterna behöver inte Borg någon ytterligare presentation. Petrus Kerfstedt var den som då förestod institutet för blindas i Stockholm. Anknnytning till blindundervisning hade också Anna Wikström, som år 1884 fått till stånd en skola i Uppsala för vuxna blindas kvinnor. Hon hade också initierat ett punktskriftstryckeri. Ett specialintresse för den nya föreningens uppgift kan förmodligen ligga bakom Carl Rossanders engagemang. Han var till professionen kirurg med särskilt intresse för ögonkirurgi. Axel Burén, som senare blev chef för Kungl Operan, var på 1880-talet kammarherre hos prinsessan Eugénie. Den kyrkliga anknnytningen svarade Carl Ljungman för. Han var då föreningen bildades komminister i Klara församling i Stockholm. Ett år senare utnämndes han till kyrkoherde i samma församling. Till ordförande valdes Erik Klingenstierna.

I de av föreningen på det år 1885 hållna konstituerande mötet antagna stadgarna heter det bl a:

§1. Föreningens syftemål är att inom fäderneslandet söka befrämja de blindas såväl andliga som lekamliga väl.

§2. Föreningen, som har sitt huvudsäte i Stockholm, vill sålunda söka åstadkomma noggranna statistiska uppgifter rörande de blindas; taga kännedom om deras ekonomiska ställning och behov; bereda dem, som därtill äro lämpliga, tillträde till för dem inrättade förberedande skolor, institut och arbetsanstalter; förskaffa blindas, vilka ej kunna intagas i de befintliga bildningsanstalterna, tillfälle till nyttigt sysselsättning samt meddela dem undervisning i läsning och skrivning av blindskrift; på allt sätt befordra de blindas självverksamhet; tillhandahålla dem verktyg och arbetsmaterialier och, om så erfordras, försälja deras färdiggjorda arbeten; sörja för åstadkommandet av för blindas lämplig litteratur; medelst passande folkskrifter meddela allmänheten insikt i blindas barns vård och uppföstran och kunskap om de sjukdomar, som oftast medföra blindhet.³⁵

I övrigt meddelade stadgarna att föreningen ville uppträda som en centralorganisation på blindvårdens område. Avsikten var nämligen att uppmuntra tillkomsten av landsortsfilialer till föreningen i Stockholm.

Organisationen skulle ledas av en styrelse på tolv personer, men stadgarna innehöll ingenting om någon särskild könsfördelning av styrelseplatserna. Den första styrelsen bestod av sex män och sex kvinnor.³⁶

Föreningen hade sig förelagt en målsättning, som var betydligt anspråkslösare än de två ovan presenterade organisationerna. Visserligen gjordes ett kortlivat försök med att driva ett litet hem för blinda kvinnor. Avsikten var att vistelsen vid hemmet skulle bli blott tillfällig och parallellt skulle man försöka finna enskilda hem, där kvinnorna kunde inackorderas. Det visade sig dock bli alltför svårt att finna tillräckligt många familjer, som var villiga att åta sig uppgiften att erbjuda uppehälle.

Att omvandla hemmet till en permanent bostad för ett fåtal var inte önskvärt, då det stod i strid mot föreningens syfte.³⁷ Man såg nämligen att fattiga blinda hellre än på allmänna anstalter gavs möjlighet att bo i enskilda hem, där de "erhölle god vård, umgänge och sysselsättning samt, om så erfordrades, även uppfostran och undervisning." En meningsfull tillvaro var, betonade föreningen, synnerligen viktigt att skapa,

såväl åt sådana blinda, vilka redan genomgått någon av de för blindas uppfostran befintliga anstalterna, men efter utgången därifrån i brist av erforderligt stöd och ledning vid inträdet i allmänna livet småningom återfallit i samma hjälplöshet som förut – för dem så mycket smärtsammare, som de under vistelsen vid anstalten vant sig vid bättre förhållanden – såsom även åt sådana, vilka aldrig erhållit någon undervisning, utan av medellösa eller oförståndige anhöriga eller i församlingens allmänna fattighus blivit alltmera undanskjutna och försummade, till dess att de råkat i ett tillstånd av fullkomlig oförmåga att hjälpa sig själva till något bättre.³⁸

Även om sammanslutningen grep verket an med en viss försiktighet, så var målsättningen att, vilket stadgarna visar, handla i en situation, där hjälpbehoven genom statistiska undersökningar var kända. Visserligen kom organisationen att lägga störst vikt vid det "lekamliga", men den hade liksom föreningen för sinnesslövard och Sällskapet Eugeniahemmet, som de ovan citerade paragraferna visar, även "andliga" ambitioner. De visade sig främst genom att föreningen ville öka tillgängligheten av litteratur tryckt på punktskrift.

Arbetet kom tidigt att riktas mot vuxna blinda, men ursprungligen fanns också tanken på att understödja färdighetstränande undervisning av blinda barn, åtminstone så länge som det allmänna inte ställde bestämda krav på deras skolgång. Denna punkt på programmet blev givetvis mindre viktig, då staten genom 1896 års obligatoriebeslut tog över ansvaret för barnens undervisning. För de äldre fanns dessutom särskilda skolor i Kristinehamn och Uppsala, där skriv- och läsutbildning stod på schemat.³⁹

Då den ledande tanken var att underlätta den blindes egna möjligheter till försörjning, så ställde sig föreningen ytterst tveksam till att bifalla ansökningar om direkt ekonomiskt understöd, "såvida hos de sökande ej kunnat spåras en verklig utsikt att genom erhållande av ett sådant bistånd kunna försörja sig själva och möjligen varande familjer." Någon direkt fattigvård ville man alltså inte engagera sig i. Om en blind behövde bistånd för att klara uppehållet, så låg ansvaret, menade föreningen, hos anhöriga eller kommunala myndigheter.

Skäl till avsteg från principen om att inte ge ekonomisk hjälp kunde vara att ett ekonomiskt understöd kunde utgöra en grundplåt till en yrkesverksamhet eller att det underlättade utbildning. Framför allt var det hantverksskolan i Kristinehamn och dess elever, som på detta sätt fick stöd. Snart ansåg man det dock befogat att något rucka på nämnda princip, men ett penningbidrag skulle då tjäna "såsom en uppmuntran åt sådana blinda, vilka utan begäran om understöd visat lärvillighet och arbetsamhet."⁴⁰

Om föreningen ansåg sig ha ett visst ansvar för de blindas intellektuella utveckling, "andliga väl", så stod deras försörjningsvillkor, "lekamliga väl", i fokus. Det var här som självhjälptanken, idén om att skapa möjligheter för den enskilde att klara sig själv, kom bäst till uttryck. Dels arbetade man för att blinda, som försökte bidra till sitt uppehälle, fick hjälp med att skaffa arbetsmaterial och verktyg. Bl a var man villig att utan extra kostnad erbjuda både av arbetsverktyg och arbetsmaterial. Ja, organisationen kunde t o m tänka sig att ibland helt betala inköpen. Om ingen annan möjlighet stod till buds, så var man också beredd att köpa blindas färdiga produkter, vilka sedan i föreningens regi skulle säljas. "Lämnas sålunda den blinde arbetaren utan all hjälp och ledning", som det hette i Petrus Kerfsteds motivering för en särskild försäljningsbod, "så försjunkar han snart i en dyster och tröstlös överksamhet eller drives han ut i världen att såsom tiggare söka sitt livsuppehälle."⁴¹ Här återkom, som synes, samma typ av argument, som låg bakom intresset för att placera blinda i hem, där de kunde få meningsfull sysselsättning. Under allt låg principen om hjälp till självhjälp. Den blinde skulle i möjligaste mån intresseras för en meningsfull verksamhet, annars låg den för den tiden uppenbara risken på lur, att den blinde förföll till det tiggeri som all fattigvård strävade att få bukt med.

Tydligt ansåg ledningen dock att man hade vissa svårigheter att väcka en större allmänhets intresse. Man genomförde nämligen vid årsskiftet 1886–1887 en kampanj, där omkring 1500 stockholmare uppuktades med skriftliga inbjudningar till medlemskap i föreningen. Ännu vid mitten av 1890-talet ansåg dock organisationen sitt arbete otillräckligt känt, vilket på ett avgörande sätt hämmade verksamheten. Om en ändring på den punkten kunde åstadkommas, "så våga vi hoppas", skrev styrelsen, "att den från allmänhetens sida skall röna allt större deltagande och även därigenom, men också endast därigenom, bära de välsignelserika frukter, som våra många stackars blinda onekligen såväl behöva." I en ny anmaning något år senare vädjade föreningen både till allmänhetens "moraliska" och "materiella" stöd, "ty", fortsatte man, "så länge en enda blind finnes i vårt land, som okunnig och sysslolös sitter gömd och glömd i en fattigstuga på landet eller i något kyffe av våra städers utkanter, har ännu den kristliga barmhärtigheten en oavvislig plikt att fylla."⁴²

5. Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra i Stockholm

Som tidigare påpekats i samband med Sällskapet Eugeniahemmet, så avvek den svenska vanförevården från den danska modellen genom att tonvikten

mellan de båda övergripande målen var omkastade. Sålunda gick i Sverige yrkesträningen före ortopedin. Vanförevården introducerades i vårt land först i Göteborg, där en anstalt öppnades år 1885. Göteborgsföreningen vände sig i första hand till barn från fattigare familjer. Den ställda uppgiften innebar vidare ett medvetet försök att "lindra" barnens vanförhet och att ge dem en intellektuell och yrkesinriktad undervisning. Förhoppningen var nämligen att de vanföra barnen som vuxna så långt som möjligt skulle kunna dra försorg om sig själva. Ett skäl till att yrkesförberedelsen inledningsvis stod i centrum kan ha varit att man snabbt ville ha positiva resultat att uppvisa för den allmänhet som man var så starkt beroende av. Den medicinska vården av de vanföra barnen kom i gång på 1890-talet.

Efter mönster av organisationen i Göteborg grundades föreningar i Helsingborg och Stockholm år 1887 respektive år 1891.⁴³

Ossian Edmund Borg var, som det föregående visar, engagerad på flera handikappområden. Mera parentetiskt kan det nämnas att han också frestade sin förmåga på vanföreområdet. År 1882 startade han en slöjdkurs för några vanföra flickor. Experimentet föll dock inte väl ut och den lades ned efter ett år. Orsaken var att det inte blev möjligt att finansiera verksamheten.⁴⁴

Det finns inte något direkt samband mellan Borgs verksamhet och den senare sammanslutningen för vanförevård i huvudstaden. Upprinnelsen till *Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra i Stockholm* (FBLV) ska i stället ha varit den studieresa som läkaren Anders Wide år 1889 gjorde till arbetsskolorna i Köpenhamn och i Göteborg. Han var verksam vid Gymnastisk-Ortopediska institutet i Stockholm. Wides erfarenheter väckte hos några, bland andra privatlärarinnan Emilie Dahlström, ett intresse för att gå vidare och försöka skapa något för vanföra även i Stockholm.

Gruppen gick så småningom i tidningarna ut med ett upprop till allmänheten om att bilda en "Förening för Bistånd åt Lytta och Vanföra men i andligt hänseende normala". I uppropet hette det bl a att samtidens människokärlek utvecklade

En oförtruten verksamhet, i det han dels brukar de fält han redan länge odlat, dels uppsöker nya att bryta och beså. En och annan klass av olycklige har han dock jämförelsevis försummat, och det är för en sådan vi önska påkalla en allmännare uppmärksamhet. Vi menar den alltjämt växande klass, som rubriceras lytte och vanføre. ... Nu fråga vi: När kommer turen till Stockholm? Att här finnes en väldig skara av den kategori, om vilken vi tala, därom kan man övertyga sig själv vilken dag som helst, dels på gatorna, dels på fältskårsstugorna. ... Ägde man nu att disponera tillräckliga medel för att anskaffa modellsamling, arbetsmaterialier, lokal och lärarekrafter till en sådan skola, ... så skulle, synes det oss, den hjälp, institutet lämnar bli dubbelt fruktbringande och ett stort behov bliva fyllt. Samhället skulle vinna tillbaka de lyttes låt vara ringa, men dock användbara arbetskraft, på samma gång man bragte ljus och glädje i deras eljest dystra och hopplösa tillvaro och räddade dem från tiggarsraven, som nu tyvärr för flertalet är den enda tillflykten.⁴⁵

Den interimsstyrelse som bildades vid det konstituerande mötet den åttonde mars 1891 beslöt dels att genomföra en insamling ”för lemlästade, lama och vanföra av alla slag”, dels att försöka få till stånd en utställning med slöjdalster från redan fungerande nordiska arbetsskolor. Det ekonomiska resultatet av ansträngningarna gav en inkomst på drygt 22.000 kr. Det finansiella läget, förstärkt senare under år 1891 genom olika mindre bidrag, ansågs ha blivit så stabilt, att det var möjligt att realisera målet; en skola för vanföra. Bland de sympatimanifestationer som under året kom organisationen till del betonades i den första årsberättelsen särskilt den matiné som *Läkaresällskapet* och *Medicinska Föreningens* körer anordnade den 29 november i Musikaliska Akademiens konsertsal. Evenemanget gav inte bara ett nyttigt ekonomiskt tillskott, utan konserten tolkades också från vanförevårdsföreningens sida som ett offentligt erkännande av sakens vikt från läkarna i Stockholm.⁴⁶

Undervisningen startade i januari 1892 och de första skollokalerna bestod av några inhyrda rum i ett hus på Sveavägen i Stockholm. Via Norrtullsgatan flyttades sedan verksamheten efter knappt tio år till Grevturegatan i samma stad. Verksamheten konsoliderades än tydligare i början av 1910-talet, Grundplåt till den då genomförda expansionen fick man genom en i samband med 20-årsfirandet år 1911 genomförd insamling, som gav drygt 32.000 kr. Än viktigare var dock det av 1912 års riksdag beviljade anslaget på 144.500 kr. Utvidgningsplanerna fick för övrigt extra aktualitet genom de barnförlamningsepidemier som då drabbade Sverige.⁴⁷

Den i mars 1891 bildade interimstyrelsen bestod av fem personer, tre män och två kvinnor. Förutom Anders Wide och Emilie Dahlström innehöll styrelsen bland andra Victor Adler, rektor vid Tekniska Skolan i Stockholm och Therèse Kjellberg, allmänt filantropiskt aktiv. Vid valet av ordinarie styrelse i december samma år utökades antalet ledamöter till nio. Fördelningen blev då fem män och fyra kvinnor. De fyra nämnda från marsvalet, Wide, Adler, Dahlström och Kjellberg, återvaldes. Till dessa kom bland andra bankdirektören Götrik Gihl, Frithiof Lennmalm, professor i nervsjukdomar vid Karolinska Institutet i Stockholm och brunnsläkare, och vice häradshövdingen Hjalmar Rettig, knuten till finansdepartementet.⁴⁸ Lennmalm invaldes några år senare också i styrelsen för Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård.

Vid decembermötet 1891 antogs stadgar, vilka bl a innehöll följande:

§1. Föreningens uppgift är att bistå obemedlade lytta och vanföra, men andligt normala personer genom att meddela dem ändamålsenlig undervisning i slöjd och utveckla dem till den skicklighet och de färdigheter, som lämpa sig för deras anlag, krafter och kroppstillstånd, så att de i möjligaste måtto sättas i tillfälle att försörja sig själva, varjämte föreningen vill söka anskaffa lämpliga platser åt utlärdade elever.

— — —

§4. Vid bestämmande av den hjälp, som ska lämnas de lytta och vanföra, må gälla som regel, att föreningens uppgift icke är att träda i den allmänna fattigvårdens ställe, utan att genom beredande av arbetsförtjänst åt obemedlade lytta och vanföra göra fattigunderstödet för dem umbärligt.

Det sades vidare att medicinsk behandling och ortopedisk materiel för skolans elever skulle vara fri. Stadgarna fastslog också att föreningens verksamhet i första hand skulle komma huvudstadens vanföra till del och att styrelsen skulle bestå av nio personer. Av dessa borde fem vara män och fyra kvinnor. Av männen skulle minst en vara läkare.⁴⁹

Föreningens målparagraf förtydligades i ett särskilt program för verksamheten. Målet var bl a:

---
4. att genom att göra den lytte kunnig i något yrke och skaffa honom arbetsförtjänst rädda honom från frestelserna till tiggeri, för vilka ju så många falla, i det de ockra på sitt lyte, samt bereda honom den levnadsglädje, som även han bör få känna och säkert skall känna i samma mån han kan bidra till sin självförsörjning. Detta mål är stort, och mångahanda svårigheter måste övervinnas, innan det blir hunnet. Men lyckas föreningen nå det målet, så har den också i samhällsarbetet gjort en god insats, som ska förtjäna det sköna, fastän ofta missbrukade, namnet *välgörenhet*.⁵⁰

Till skillnad från de ovan behandlade föreningarna var vanförevårdsorganisationens arbete mera tydligt inriktat mot att tillgodose huvudstadens behov och organisationen uttalade inte några ambitioner att uppträda som central instans. Förklaringen är givetvis den, att det redan fanns livaktiga föreningar inom vanförevårdens område på andra håll i Sverige. Däremot överensstämmer Stockholmsorganisationens syfte med verksamheten särskilt med föreningarna på sinnesslö- och blindvårdsområdet. Den ställda uppgiften bestod alltså i att ge vanföra praktisk och förberedande träning i ett tänkbart yrke, så att de åtminstone blev partiellt självförsörjande. En ledstjärna var för vanförevårdsföreningen liksom för de två nyssnämnda organisationerna att vården inte fick en form som ersatte den kommunala fattigvården.

Där organisationerna för vård av sinnesslöa och blinda betonade uppfostran och intellektuell träning satsade föreningen för hjälp till vanföra i stället på medicinsk behandling. En viktig utgångspunkt för sistnämnda organisation var, som tydligt framhållits, att elever skulle vara "andligt normala". Följaktligen kunde man sätta den ortopediska uppgiften i centrum. Därmed är det inte sagt att föreningen lade mindre vikt vid moraliska frågor än de andra sammanslutningarna. Metoden var dock här koncentrerad till arbets träning.⁵¹

Den ovan gjorda redovisningen visar att organisationen för vanförevård förhållandevis väl förmådde väcka intresse hos allmänheten. Ett intresse som gick att omsätta i pekuniära bidrag. Dessutom fick föreningen liksom andra filantropiska organisationer enstaka större gåvor. Ett exempel på detta i vanförevårdsorganisationens fall är den donation på 100.000 kr som vice häradshövdingen Walter Philipson år 1912 överlämnade till föreningen för att användas till att förse "obemedlade och mindre bemedlade vanföra, företrädesvis minderåriga" med bandage. Av gåvan blev det en fond, Harriet Philipsons född Fränckel stiftelse.⁵²

Organisationen fick även visst ekonomiskt stöd från kommunala myndigheter. Alltifrån år 1904 bidrog Stockholms stad till kostnaderna för elever från huvudstaden.⁵³ Föreningen såg heller inget principiellt skäl för att avstå från att vända sig till det allmänna för att få stöd till verksamheten. Det avgörande steget i den riktningen tog man tillsammans med övriga svenska vanförevårdsorganisationer i slutet av 1890-talet. De vände sig då till regeringen för att genom ett statligt anslag ge den fortsatta verksamheten en stabilare grund att stå på. Det man sade sig frukta var, att det positiva intresse som vanförevården dittills rönt från allmänheten skulle förbytas i likgiltighet, då frågan förlorat nyhetens prägel. För ett offentligt stöd talade, menade vidare föreningarna, vad som från statens sida redan gjorts för andra handikappade. Resultatet blev, trots att både remissinstanser och föredragande statsråd, ecklesiastikminister Nils Claëson, egentligen såg vanförevården som en huvudsaklig uppgift för det privata, att 1900 års riksdag anslag totalt 7.500 kr till de svenska arbetskolorna för vanföra. I gengäld krävde statsmakterna att föreningarnas undervisning ställdes under offentlig kontroll.

Att regering och riksdag vid sekelskiftet 1900 ändå var beredda att gå in med ett begränsat anslag berodde på, att vanförevården i viss mån kunde ses som en form av fattigvård. En fattigvård som på sikt avsåg att göra klienterna mindre beroende av samhälleligt stöd. Följaktligen kom föreningarnas insatser samhället till godo. Därmed fanns det goda skäl, menade Claëson, att staten åtminstone bidrog till att skapa en ekonomiskt sett säkrare grund för vanförevårdsorganisationernas verksamhet.⁵⁴

3. Aktörer

Det bör här påpekas att det biografiska materialet är särskilt sparsamt med upplysningar om 1800-talets kvinnor, vilket givetvis beror på deras svårigheter att då göra sig bemärkta. Det betyder rimligtvis att särskilt den tredje kategorin, amatörerna, i de följande tabellerna är underrepresenterade. Likaså bör antalet kvinnor engagerade för kvinnans emancipation vara större än vad jag har fått fram, då det endast är de mera kända, som har apostroferats av eftervärlden. Eftersom det finns en lång rad tryckta yrkesmatriklar, så innebär det att expertgrupperna blir mera rättvisande beräknade. Det har ändå i samband med de här aktuella föreningarnas styrelsepersoner gått att få fram så mycket biografisk kunskap att det ställer sig möjligt att teckna en förhållandevis fyllig bild av de intressen som var representerade i de olika föreningarnas ledning. Som amatörer räknar jag de personer som av de biografiska hjälpmedlen beskrivs som filantropiskt intresserade eller som ingår i mer än en av de här undersökta föreningarnas styrelser.

Med hjälp av det insamlade biografiska materialet ska jag i följande fyra tabeller lyfta fram några karakteristika hos styrelserna för de här aktuella fyra föreningarna. Tabellerna innehåller uppgifter om antalet män och kvinnor. De

upplyser vidare om styrelseledamöternas medelålder och om hur länge de i genomsnitt har tillhört styrelsen. Jag räknar endast det oavbrutna ledamotskapet, d v s jag lägger inte samman tillhörigheten, då en person har ingått i styrelsen vid skilda tillfällen. Till sist har styrelseledamöterna så långt tillgängligt material tillåter fördelats på kategorierna experter 1 och 2 samt amatörer. De jag ej lyckats placera återfinns i kolumnen okategoriserade. Givetvis kan en dylik indelning i flera fall vara grannläga. Då mer än en grupp varit möjlig, så har jag försökt finna respektive persons huvudintresse. Genomgången har begränsats till vart femte år.

Tabell 1. Föreningens för Sinnesslöa Barns Vård styrelses sammansättning 1870–1910

år	män	kvinnor	medelålder	styrelse år	experter 1	experter 2	amatörer	okategoriserade
1870	4	3	45,6	1,0	3	0	3	1
1875	6	3	47,9	3,7	4	1	3	1
1880	6	3	53,6	7,1	4	1	3	1
1885	6	3	54,0	11,4	4	1	3	1
1890	8	4	54,4	9,9	5	4	2	1
1895	9	3	52,2	8,2	5	4	2	1
1900	8	4	49,8	5,8	5	4	1	2
1905	9	3	53,3	7,3	5	4	1	2
1910	9	3	57,0	8,6	4	4	1	3

Källa: Föreningens för Sinnesslöa Barns Vård Berättelse ..., (1870–1911); biografiska hjälpmedel.

Tabell 2. Sällskapet Eugeniahemmets styrelses sammansättning 1885–1910*

år	män	kvinnor	medelålder	styrelse år	experter 1	experter 2	amatörer	okategoriserade
1885	1	12	50,2	2,7	0	0	4	9
1890	3	10	53,0	6,0	1	2	4	6
1895	9	7	52,0	6,1	2	7	2	5
1900	10	7	54,3	7,8	2	8	2	5
1905	9	7	59,4	12,4	2	7	2	5
1910	9	7	61,8	13,6	2	7	2	5

Källa: *Eugeniahemmet: dess uppkomst och utveckling* (1914), s 26 f; biografiska hjälpmedel.

Jfr Sällskapet Eugeniahemmet (1929) s 17 ff!

* 1882 räknas som begynnelseår, då det var då som Sällskapet Eugeniahemmet bildades, även om det var en direkt fortsättning på *Sällskapet för Fattiga, Oboligt Sjuka och Vanföra Barns Vård*, grundad 1879.

Tabell 3. Föreningens för Blindas Väls styrelses sammansättning 1885–1910

år	män	kvinnor	medelålder	styrelse år	experter 1	experter 2	amatörer	okategoriserade
1885	6	6	48,7	0	6	1	1	4
1890	8	4	51,7	4,3	6	2	1	3
1895	8	4	51,8	7,1	5	3	1	3
1900	7	5	53,7	10,8	4	3	1	4
1905	7	4	52,0	8,6	2	6	1	2
1910	7	5	57,0	12,6	2	6	1	3

Källa: B Carlsson: *Föreningen för Blindas Vål 1885–1992: institutioner för blindas vid föreningens bildande* ([1993]), s 15 f; biografiska hjälpmedel.

Tabell 4. Föreningens för Bistånd åt Lytta och Vanföra i Stockholm styrelses sammansättning 1895–1910

år	män	kvinnor	medelålder	styrelseår	experter 1	experter 2	amatörer	okategoriserade
1895	5	4	47,7	3,5	3	2	1	3
1900	5	4	47,6	6,0	3	2	0	4
1905	5	4	47,1	7,2	4	1	0	4
1910	5	4	56,1	9,6	4	1	1	3

Källa: Föreningens för Bistånd åt Lytta och Vanföra i Stockholm årsberättelse 1891–1910; biografiska hjälpmedel.

Kommentarer till tabell 1–4:

År = år för inval i styrelsen.

Styrelseår = ledamöternas antal år i följd i styrelsen i medeltal.

Experter 1 = personer med yrkesmässig anknytning till vård och undervisning.

Experter 2 = civila ämbets- och tjänstemän inom stat, landsting och kommun, jurister, bank-, industri- och affärsmän, samt hovfunktionärer och medlemmar av kungahuset.

Under perioden 1869–1914 satt sammanlagt 134 personer i de här aktuella fyra föreningarnas styrelser. Av dessa var 86 män och 48 kvinnor. Av kvinnorna titulerades 14 fru, 10 fröken, 6 friherrinna, 5 professorska, 2 doktorinna, 2 justitierådinna, 1 amiralinna, 1 generalkonsulinna, 1 grevinna, 1 konsulinna, 1 kronprinsessa/drottning, 1 ordensbiskopinna, 1 prinsessa, 1 statsfru, 1 statsrådinna. Titelfixeringen ska nog inte bara ses som ett tecken på en hierarkisk samhällssyn utan också som en medveten strävan från föreningarnas sida att legitimera arbetet. Då verksamheten var beroende av ett gott rykte, så kunde organisationerna skapa och upprätthålla ett gott anseende genom att utnyttja personer, vars namn var förknippade med hög social status. Av de 14 frutitulerade har jag kunnat identifiera den äkta mannen i tolv fall. Av dessa tolv kvinnor var åtta gifta med män i statlig tjänst (4 officerare, 1 auditör, 1 byråchef, 1 hovpredikant, 1 ståthållare). De återstående fyra kvinnorna var fruar till två direktörer, en apotekare respektive en grosshandlare. Av de tio fröknarna hade åtminstone fem ett yrke (3 lärare, 1 författare/översättare och 1 telegrafist). Männens titulatur återkommer jag till strax, då jag närmare ska granska tabellerna ovan. Sex av de totalt 134 styrelsemedlemmarna ingick i två av de

fyra föreningarnas ledning. De var ordensbiskopinnan Heloise Grafström (SE 1892–, FBV 1887–89), direktorn vid Kungl Blindinstitutet i Stockholm (senare å tomteboda, Solna) Petrus Kerfstedt (FSBV 1884–95, FBV 1885–97), professor Frithiof Lennmalm (FSBV 1897–1909, FBLV 1891–1914), fru Fredrika Limmell (FSBV 1869–92, SE 1882–92), notarien och sedermera fattigvårdsinspektören Albin Lindblom (FSBV 1882–, FBV 1902–), författarinnan m m Lilly Lundqvist (SE 1882–92, FBV 1885–).

Två av de fyra föreningarnas stadgar innehöll ingenting som reglerade proportionerna mellan män och kvinnor i styrelsen. Det var Sällskapet Eugeniahemmet och Föreningen för Blindas Vål. De två övriga hade däremot en i stadgarna fastställd könsfördelning. Om Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra bibehöll proportionen fem män och fyra kvinnor under hela den här aktuella perioden, så uppgav sinnesslövårdsorganisationen år 1889 kraven på en bestämd proportion mellan män och kvinnor. Dessförinnan hade den som nämnts varit först fyra män och tre kvinnor och efter några år sex män och tre kvinnor. Ett studium av tabellerna ovan visar att föreningen för vård av sinnesslöa, trots avsaknaden av regler, från och med 1890 har en styrelse, där andelen män växlar mellan 2/3 och 3/4. D v s förhållandet förblir i stort detsamma som det var under de år, då stadgarna angav könsfördelningen. Sällskapet Eugeniahemmet hade till en början en starkt kvinnodominerad styrelse. Förändringen gick dock relativt snabbt. Om sällskapet år 1885 hade en man och tolv kvinnor och tre män och tio kvinnor fem år senare, så var männen i majoritet fr o m 1895. 1895–1910 var antalet kvinnor konstant sju, medan männens antal varierade mellan nio och tio. Föreningen för Blindas Vål, till sist, inledde med att ha en jämn könsfördelning. Fr o m år 1886 var männen i majoritet. Deras antal växlade i huvudsak mellan sju och åtta, medan kvinnornas andel var fyra till fem.

En granskning av styrelseledamöternas medelålder antyder att den var drygt femtio år. Föreningarna för vård av sinnesslöa, blinda och vanföra hade vid några tillfällen genomsnittligt yngre ledamöter. Det inträffade under föreningarnas pionjärsår. Föreningens för Sinnesslöa Barns Vård styrelseledamöter var 1870–1875 46 till 48 år, medan de därefter varierade mellan 50 och 57 år. Sällskapet Eugeniahemmets ledamöters ålder i genomsnitt steg från 50 år år 1885 till 59 år 20 år senare för att år 1910 vara 62 år. Föreningens för Blindas Vål styrelse var år 1885 i genomsnitt 48 år gamla, medan medelåldern under den återstående tiden växlade mellan 52 år och 57 år. Åren 1895–1905 var styrelseledamöternas medelålder i Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra 47 till 48 år. Vid det sista året i tabellerna, år 1910, steg talet kraftigt till 56 år. Genomgående uppvisade föreningarna en högsta notering år 1910. Samtidigt hade Sällskapet Eugeniahemmet en något äldre styrelse än de tre övriga. Om sällskapets styrelses medelålder varierade mellan 50 och 62 år, så hade de tre övriga styrelserna en medelålder, som lägst låg på 46 år och som högst på 57 år.

En förklaring till styrelsernas stigande medelålder står att finna i det faktum att omsättningen på ledamöter var relativt låg. För Föreningen för Sinnesslöa

Barns Vård stiger kurvan fram till år 1885, då styrelseledamöterna suttit på sin post i genomsnitt 11 år. Trendbrottet år 1890 sammanfaller med att ledamotsantalet utökades från nio till tolv. 1890-talet innebar dock knappast en återhämtning. I stället sjunker kurvan från tio år 1890 till sex år 1900. Därefter skedde åter en uppgång, så att föreningens styrelseledamöter i genomsnitt verkat i nio år 1910. Om kurvan för hjälpföreningen för sinnesslöa på den här aktuella punkten är något oregelbunden, så är trenden för Sällskapet Eugeniahemmet entydig. Kurvan pekar här ständigt uppåt. Siffran för år 1885 är 3 och för år 1910 14. Även i Föreningen för Blindas Vål fall stiger kurvan i stort successivt uppåt. Den börjar år 1885, då föreningen bildades, givetvis på 0 och slutade år 1910 på 13. Det sker dock ett brott i utvecklingen år 1905, då siffran är 9. Fem år tidigare var den 11. Trendbrottet är givetvis en följd av en större förändring i föreningens styrelse under åren 1901–1905. Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra, slutligen, visar också den en stigande kurva. År 1895 ligger medeltalet på drygt tre och femton år senare, då föreningen existerat i 19 år, är den uppe i nära tio.

En närmare blick på de fyra föreningarnas styrelseledamöter visar att det finns flera exempel på verkliga trotjänare. Under den här aktuella perioden, en tidrymd på 45 år, tillhörde tio personer någon av styrelserna mer än 25 år. Av dessa tio var åtta kvinnor. Längst satt fröken Sofie von Axelsson, som ingick i styrelsen för Sällskapet Eugeniahemmet, och notarien och fattigvårdsinspektören Albin Lindblom, som bl a tillhörde Föreningen för Sinnesslöa Barns Vårds styrelse. Bådas ledamotskap varade fr o m år 1882 och till periodens slut, d v s i 33 år. Därnäst kommer justitierådinnan Rosalie Olivecrona, konsulinnan Maria Ekman, friherrinnan Elmira Leijonhufvud, fröken Lilly Lundeqvist och fröken Anna Wikström. Olivecrona tillhörde sinnesslövärdsföreningens styrelse alltifrån föreningens grundande till år 1899, d v s 31 år. Med i samma styrelse och från starten var också Leijonhufvud, som avgick år 1898, d v s hon var ledamot i 30 år. Ekman var styrelseledamot för organisationen bakom Eugeniahemmet fr o m år 1884 och till periodens slut, d v s 31 år. Lundeqvist och Wikström var ledamöter av styrelsen för Föreningen för Blindas Vål fr o m föreningens bildande år 1885 och fram till periodens slut (30 år). Andra med lång erfarenhet av styrelsearbete är justitierådinnan Augusta Alexandersson (SE 1882–1910), handlanden Karl Lundberg (FBV 1889–) och kronprinsessan Victoria (SE 1889–). Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra tillkom först år 1891. Även där finns det några som satt länge i styrelsen, även om det inte kunde bli mer än som mest 24 år. År 1914 innehöll föreningens styrelse två personer, som varit med från början, nämligen fru Fanny Levin och professor Anders Wide.

I tabellerna redovisas till sist antalet identifierade experter och amatörer. Den förening som framstår som den mest expertpräglade är Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård. År 1870, då styrelsen bestod av sju personer, innehöll ledningen tre experter. 1875–1885, då styrelsen omfattade nio ledamöter, var de professionellas antal fem. Därefter, med en tolv personer stark ledning, uppgick antalet experter till åtta à nio. Till och med år 1885 utgjordes det övervägande

antalet av kategorin vårdande experter, medan fördelningen mellan denna kategori och de organisatoriskt professionella därefter blev jämn.

Förhållandevis starkt professionellt inflytande uppvisar också Föreningen för Blindas Vål och Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra. I båda fallen är drygt hälften av styrelseledamöterna att hänföra till kategorin experter. I vanförevårdsorganisationens fall var genomgående den vårdande expertisen i majoritet. I blindvårdsföreningens fall däremot, svängde styrkeförhållandena. Inledningsvis dominerade sistnämnda kategori. Expertgrupp 1 fick dock mot slutet av perioden träda tillbaka för organisationsexpertisen. Sällskapet Eugeniahemmet började, som jag tidigare påpekat, i mycket amatöristisk anda. Expertinflytandet var till en början följaktligen mycket blygsamt. Fr o m år 1895 besatte dock experterna hälften av styrelseposterna. Uppgången sammanfaller helt med ett ökat inflytande för det organisatoriska intresset. Sammantaget stod intresset för vård i organisationerna för sinnesslöa och vanföra liksom under inledningsskedet av föreningens för hjälp åt blinda verksamhet. Däremot var det organisatoriska intresset starkast hos den sistnämnda sammanslutningen mot slutet av den här aktuella perioden. Samtidigt blev denna intresseinriktning påfallande inflytelserik inom Eugeniahemmets ledning. Eftersom förhållandet mellan de båda professionella kategorierna vägde tämligen jämnt i organisationen för sinnesslöa under senare delen av perioden, så kan det sammanfattningsvis grovt urskiljas en utveckling från en stark position för vårdexperterna mot en viss övervikt för organisationsexperterna.

En nedbrytning av den första expertgruppen, sammanlagt 40 personer, i läkare, präster och pedagoger visar, att styrelsen för hjälporganisationen för sinnesslöa hade de flesta läkarna. Under tiden 1869–1914 satt åtta medicinare i föreningens ledning. Fram till år 1913 innehöll styrelsen genomgående två läkare samtidigt. Det första kvartsseklet kompletterades vanligen en psykiater med en allmänläkare. Därefter hämtades medicinarna endast från det psykiatriska området. Stadgarna för föreningen för vanförevård krävde, som ovan nämnts, minst en läkare i styrelsen. Föreningen valde totalt fem medicinare att leda verksamheten under perioden 1891–1914. Det första årtiondet satt två läkare i styrelsen och under det andra tre. Under den första perioden representerade den ene medicinaren specialkunskapen ortopedi, medan antalet ortopedier var två under den senare. Styrelsen för sammanslutningen för understöd av blinda innehöll tre läkare 1885–1914, vilket betyder att en à två läkare konstant ingick i ledningen. De tre var alla oftalmologer. Den lägsta representationen av medicinare hade Sällskapet Eugeniahemmet, där endast en läkare ingick i styrelsen från mitten av 1890-talet. Totalt innehöll de fyra styrelserna 1869–1914 16 läkare.⁵⁶

Även då det gäller antalet präster, så kan föreningen för vård av sinnesslöa uppvisa det största antalet. Däremot finns det ingen präst med i ledningen för vanförevårdsorganisationen. Visserligen innehöll den förstnämnda föreningens styrelse två präster under större delen av 1870-talet och början av 1880-talet, men i övrigt tillämpade sammanslutningen samma princip som organisa-

tionen bakom Eugeniahemmet respektive för understöd av blinda. D v s det skulle alltid ingå en representant för kyrkan i ledningen. Påståendet gäller dock med den inskränkningen att principen om en präst i styrelsen inte gällde för Eugeniahemmets del förrän under 1890-talet, då inte längre ledningen av verksamheten var en rent kvinnlig affär. Hjälpföreningen för blinda hade ingen kyrkans man i styrelsen efter 1902. Totalt satt tolv präster i de här aktuella föreningarnas styrelser 1869–1914.⁵⁷

Den sista undergruppen inom expertkategori 1, vårdande, är de med anknytning till skolan. De flesta pedagogerna återfinns hos föreningen med sinnesslövärd på programmet, vars styrelse innehöll sex. Därefter kommer sammanslutningen för understöd av blinda med fyra. I båda dessa fall blev undervisningsintresset representerat vid samma tid. Den första pedagogen inträdde i ledningen för den äldre organisationen år 1884 och den yngre hade tre skolintresserade vid starten år 1885. Styrelsen för vanförevårdsföreningen hade sammanlagt tre pedagoger, vilka i huvudsak efterträdde varandra under sammanslutningens första fjorton år. Eugeniahemmets ledning saknade helt kopplingen till skolvärlden utanför hemmet. Totalt innehöll styrelserna tolv pedagogiskt intresserade, sju män och fem kvinnor.⁵⁸

En uppdelning av det sammanlagda antalet 38 inom gruppen organisationsexperter visar att antalet ämbets- och tjänstemän var 18. Majoriteten av dem verkade inom den statliga förvaltningen.⁵⁹

Det största antalet ämbets- och tjänstemän i ledningen hade de sinnesslöas hjälporganisation, som under perioden lät sig ledas av åtta. Fr o m 1873 ingick det regelmässigt två à tre ämbets- och tjänstemän i styrelsen. I Eugeniahemmets ledning inträdde den förste representanten för den nu aktuella kategorin år 1889. Även inom denna förening blev det sedan snabbt regel att samtidigt ha några ämbets- och tjänstemän till styrelseledamöter. Blindvårdsorganisationen anammade principen om att välja in offentligt anställda först kring sekelskiftet 1900 och därefter innehöll föreningens ledning tre à fyra från denna kategori. Både ledningen för Eugeniahemmet och för hjälpsammanslutningen för blinda hade sammanlagt fyra ämbets- och tjänstemän i sina styrelser, medan vanförevårdsföreningen hade tre. Det offentliganställda inslaget i den sistnämnda var mera sporadiskt än hos de övriga tre organisationerna.

Nästa delgrupp inom gruppen organisationsexperter innehåller sådana personer som kan antas äga kunskaper på det finansiella fältet, d v s bank-, industri- och affärsmän. I de fyra här aktuella föreningarnas styrelser ingick fjorton personer, som kan föras till denna undergrupp. En övervägande majoritet av dessa var verksamma inom någon bank, medan minoriteten kan ses antingen som industri- eller köpmän.⁶⁰

Det största näringslivsinslaget har blindvårdsorganisationen, vars styrelse redan från början år 1885 innehöll en representant för den nu aktuella kategorin. Sammanlagt uppgick antalet till fem. Fr o m 1890-talet var finansintresset representerat med två à tre styrelseledamöter. Styrelserna för Eugeniahemmet och föreningen för vanförevård innehöll fr o m 1890-talet en à två

näringslivsrepresentanter. Det betyder att sammanslutningarna för hjälp till vanföra och blinda redan från början knöt dylika kontakter, medan Eugeniahemmet väntade några år med detta. Som bekant dominerades dess ledning till en början av kvinnor. Om föreningen för vård av sinnesslöa hittills varit den förening som visat upp flest personer med tillhörighet till någon av de undersökta delgrupperna, så var däremot det finansiella intresset endast i ringa mån delaktigt i ledningen av föreningens verksamhet. Det var först med år 1905, som den förste näringslivsrepresentanten tog plats i styrelsen.

Till gruppen hovfunktionärer m m, den minsta bland organisationsexperterna, har jag räknat sex personer. Av dessa var två kvinnor.⁶¹ Visserligen tillhörde två från denna grupp ledningen av föreningen för sinnesslövärd, men det var endast under några få år. I stället framstår föreningen bakom Eugeniahemmet som den organisation som gärna odlade ett nära samband med hovet.

Svårigheterna att skaffa heltäckande biografisk information bör, som tidigare antytts, främst drabba kategorin amatörer. Störst är omfattningen okategoriserade styrelseledamöter för Sällskapet Eugeniahemmet. För år 1885 är oetiketterade i klar majoritet (69%). År 1890 har motsvarande siffra sjunkit till drygt hälften (53%). Vid de återstående fyra undersökningstillfällena i tabell 2 pendlar omfattningen okategoriserade mellan 29% och 31%. Nästan lika stort osäkerhetstal för styrelseledamöternas intressen har Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra. Omfattningen varierar mellan 33% och 44%. På säkrare mark befinner man sig vid en bedömning av Föreningen för Blindas Vål. Här handlar det i huvudsak om en variation då det gäller okategoriserade mellan 25% och 33%. Det bästa informationsläget uppvisar Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård, vilket till en del hänger samman med föreningens stora expertinslag i styrelsen. Mängden okategoriserade är som störst år 1910, då den uppgår till 25%. I övrigt svänger talet mellan 8% och 17%.

Största andelen identifierade amatörer har Eugeniahemmets ledning, som åren 1885 och 1890 har fyra av en styrelse på 13 ledamöter. Samtidigt som styrelsens antal sedan ökade till 16 à 17, sjönk inslaget av amatörer till två. Tidvis ännu större andel amatörer hade hjälporganisationen för sinnesslöa. Åren 1875–1885 föll åtminstone en tredjedel av ledningen inom kategorin amatörer. År 1870 var siffran tre av sju. Åren 1890 och 1895 var antalet två, men då var styrelsen tolv personer stark. Därefter sjönk det urskilda inslaget amatörer till endast en person. Samma låga tal återkommer också hos de två återstående sammanslutningarna. Föreningen för vanförehjälp hade vid två tillfällen, åren 1900 och 1905, ingen av mig känd amatör. Totalt har jag i de fyra organisationernas styrelser kunnat identifiera tio amatörer. Av dessa uppträdde tre stycken i två föreningar. Av de tio amatörerna är åtta kvinnor.⁶²

Även om tabellerna ovan inte redovisar det politiska intresse som finns företrätt i de fyra styrelserna, så ska jag avslutningsvis ändå något beröra frågan. I föreningarnas ledning satt under perioden 13 riksdagsmän.⁶³ De har här i första hand förts till kategorin vårdexperter (9), medan tre räknats som organisationsexperter och en som amatör. Av de 13 riksdagsmännen tillhörde

åtta Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård, tre Sällskapet Eugeniahemmet och en Föreningen för Blindas Vål liksom Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra. En fördelning som stärker bilden av sinnesslövårdsorganisationen som den mest professionellt styrda föreningen. Till de rikspolitiska inslagen i de fyra styrelserna kommer ett tydligt kommunalpolitiskt inslag. Inte mindre än tio av styrelseledamöterna (5 FSBV, 3 SE, 1 FBV och 1 FBLV) tillhörde någon gång under den här aktuella perioden Stockholms stadsfullmäktige.⁶⁴ Av dessa satt sex också någon gång i riksdagen.

Sammanfattningsvis framträder, även om man måste ta med i beräkningen att det här rör sig om små tal, ett tydligt mönster, då det gäller de fyra föreningarna och deras styrelseledamöters professionella och sociala bakgrund. Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård är den utan all tvekan mest professionellt präglade föreningen. Expertinflytandet var där starkare än i någon annan förening. Framför allt tillhörde de engagerade experterna kategori 1, personer verksamma på vårdens och skolans område. En nedbrytning av de professionella i delkategorier, visar att fyra av de sex grupperna hade sin förnämsta representation inom föreningens styrelse. Det innebär att sinnesslövårdsorganisationen gärna litade till personer med anknytning till samtliga tre delgrupper inom expertkategori 1, d v s läkare, präster och pedagoger. Till detta kommer också ett starkt inslag av ämbets- och tjänstemän. Bilden av föreningen som en sammanslutning i nära kontakt med inflytelserika grupper i samhället stärks ytterligare av att den också hade de flesta riksdagsmännen och de flesta kommunalpolitikerna i Stockholm i sin ledning. Fullt så tydligt professionella framstår inte Föreningen för Blindas Vål och Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra, fast olikheterna är mera av karaktären grad- än artskillnad. För övrigt innehöll blindvårdsorganisationens styrelse fler finanse experter än någon av de andra tre föreningarnas ledningar.

Ett helt annorlunda mönster framträder, om man i stället studerar bakgrunden hos de ledande inom Sällskapet Eugeniahemmet. Hemmets ledning har det största antalet amatörer. En siffra som sannolikt borde anges ännu högre, om den biografiska kunskapen vore bättre. Eugeniahemmets styrelse har också det största antalet personer med hovanknytning. Till detta kommer slutligen att sällskapets styrelses medelålder är betydligt högre än de andra tre föreningarnas ledningar och att till en början styrelsen till skillnad från de övrigas ledande organ, dominerades av kvinnor.

4. Ideologi

Genomgången av de fyra föreningarnas grundläggande dokument möjliggör vissa ideologiska preciseringar. Här ska jag närmare stanna inför fyra punkter, två som rör den frivilliga föreningsverksamhetens allmänna bevekelsegrunder och två som, även om de inte kan frikopplas från de allmänna premisserna, främst angår verksamhetens innehåll. De fyra punkterna är:

1. bakomliggande motiv
2. finansieringsprincip
3. målsättning
4. handikappsyn

Här är inte platsen att närmare utreda de skilda ideologiska principer som under historiens lopp har föranlett vårdinsatser av olika slag. Jag nöjer mig här med att särskilt lyfta fram begreppen barmhärtighet och humanitet. Barmhärtighetstanken kan åberopa en lång tradition, som uppenbart har sitt ursprung i Nya Testamentet. En humanitär åskådning däremot är starkt förknippad med upplysningens positiva syn på människan, vilket bl a tog sig uttryck i en tro på behandlingens möjligheter. Man avsåg då insatser av skilda slag för att utveckla och samhällsanpassa individen. Det kunde alltså gälla både medicinska och uppfostrande åtgärder.⁶⁵

Barmhärtigheten utgör en av de fundament som samtliga fyra här aktuella föreningar byggde sin verksamhet på. Samtliga organisationer utom Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra åberopade den plikt som låg i barmhärtighetsbudet, då det gällde att väcka allmänhetens insikt om behovet av att bistå vissa handikappgrupper. Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård hade dessutom inskrivet i stadgarna, att medlemmarna skulle vara "livade av kristlig barmhärtighet".

Tidstypiskt vände sig sinnesslövårdsorganisationen och Sällskapet Eugeniahemmet i sina inledande uppmaningar till allmänheten speciellt till kvinnorna och då särskilt i deras roll som mödrar.

Om barmhärtighetstanken var en väg att vinna stöd från allmänheten, och då inte minst kvinnorna, så fungerade säkert vädjandet till humanitära ideal på ett liknande sätt. De fyra föreningarna underströk i dokument, utprop och stadgar, som var menade som opinionsbildande, hur utsatta och behövande den utvalda gruppen handikappade var. De tilltänkta klienterna beskrevs gärna som "naturens styvbarn". Dessutom, för att ytterligare framhäva vårdbehovet, skildrades handikappades föräldrar eller andra nära anhöriga som urståndsatta ja, t o m ovilliga att betala den ringa kostnad som ett adekvat omhändertagande krävde. I samma negativa dager, då det gällde att hjälpa särskilt utsatta, framstod också de kommunala myndigheterna i föreningarnas hjälppropåer. Enligt Sällskapet Eugeniahemmet fanns det också föräldrar, som inte drog sig för att dra ekonomisk vinning av de egna barnens handikapp.

Det finns ingen anledning att betvivla att de här aktuella föreningarna ursprungligen tänkte sig en helt privat finansierad verksamhet. Tidigt ansåg dock särskilt Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård det fullt förenligt med sina principer att trygga de ekonomiska grundvalarna genom ett nära samarbete först med statsmakterna och senare med landstingskommunala och kommunala myndigheter. Ett samarbete, som också ledde till att organisationen fick offentliga anslag. Samma utveckling kan mer eller mindre tydligt spåras hos Föreningen för Blindas Vål och Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra. Den förstnämnda föreningens samarbete sträckte sig dock inte längre än till samverkan med kommuner.

Intresset från föreningarnas sida att söka allierade bland offentliga makthavare ska, vilket ovan redan antytts, inte ses som ett avsteg från sammanslutningarnas grundläggande principer. Tvärtom stämmer tillvägagångssättet väl in på en organisation, verksam på det sociala området decennierna kring sekelskiftet 1900, dvs under socialhjälsstaten. Ett av denna periods signa var just samverkan mellan privat och offentligt i stället för skarp boskillnad mellan nämnda sfärer. Förutom att samförståndstanken allmänt sett låg i tiden, så kunde en koordination av sociala hjälpåtgärder hämta ytterligare näring från den vetenskapliga välgörenhetens nya grundsatser. Samverkan mellan offentliga myndigheters sociala verksamhet och privata organisationers insatser var önskvärda, eftersom det ansågs vara ett verksamt medel att skapa en mera rationell och resultatnriktad fattigvård.

Det sagda innebär alltså inte att organisationerna för hjälp åt sinnesslöa, blinda och vanföra var villiga att uppge den ursprungliga tanken på nyttan med ett frivilligt engagemang. Ett studium av de tre nämnda föreningarnas uttalanden och verksamhet visar dock att de på ett avgörande sätt skiljer sig från Sällskapet Eugeniahemmet. För detta, som i första hand strävade efter att lindra fattiga, kroniskt sjuka och vanföra barns svårigheter, alltså inte efter att erbjuda habilitering, framstod det frivilliga givandet som en helt oeftergivlig princip. Det kan följaktligen konstateras att tre av de fyra här aktuella föreningarna anammat idéer, som hörde hemma inom den moderna filantropin, medan den fjärde, den organisation som drev Eugeniahemmet, snarast kan beskrivas som en representant för äldre filantropiska former. Till den sistnämnda föreningens principiella avoghet till offentliga bidrag kom också, att man såg uppenbara risker för framtida stöd från allmänheten, om det blev känt att även offentliga medel kunde påräknas till driften.

Den tredje av de här valda idéhistoriskt intressanta punkterna gällde föreningarnas uttalade verksamhetsmål. Som nämnts önskade Sällskapet Eugeniahemmet primärt reducera sina klienters utsatta situation. Habiliteringsprincipen kom först senare på programmet och då i högst blygsam skala. Det kan därför med rätta sägas, att sällskapets mål bäst svarade mot en äldre mindre ambitiös och kortsiktig form av välgörenhet. En förklaring till den lägre ambitionsgraden står givetvis att söka i de omhändertagna barnens problem. Samtidens medicinska vetande gav heller inte anledning till något större hopp om att kunna skapa arbetsföra individer av de intagna på Eugeniahemmet.

För en organisation, som såg som sin uppgift att habilitera eller rehabilitera sina klienter föll det sig däremot naturligt att ansluta sig till den tidens socialpolitiska kungstanke; hjälp till självhjälp.⁶⁶ Det sägs uttryckligen i stadgarna för föreningarna för understöd av sinnesslöa, blinda och vanföra att arbetet syftade till att förbereda olika utsatta grupper för ett liv, där de handikappade i största möjligaste mån kunde försörja sig själva. Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård formulerade den förelagda uppgiften som en strävan att skapa medvetna och nyttiga medlemmar av samhället. Värt att notera är att sistnämnda förening åtminstone officiellt inte ändrade uppfattning på den

punkten, trots att det allmänna stödet för sinnesslöa barns uppfostran och utbildning mot slutet av 1890-talet fick vika för krav på större satsningar på asyl- och arbetshem.⁶⁷

I ett annat sammanhang har jag visat att 1800-talets bild av de handikappade, åtminstone förra århundradets politikers, innehöll två komponenter. För det första sågs gärna abnorma, som det då hette, som personer stående utanför samhällets gemenskap. Förklaringen var att de då ännu vanligtvis saknade elementär utbildning, vilket i sin tur motverkade deras sedliga uppfostran. Därför låg det för åtminstone vissa av tidens debattörer nära till hands att jämställa utbildade handikappade med djur. Den andra ofta förekommande uppfattningen om de funktionshindrade under förra seklet innebär att de gärna ansågs härstamma från en socialt sett utsatt miljö. En genomgång av de fyra här aktuella föreningarnas material avslöjar att samma syn på de handikappade fanns inom 1800-talets hjälporganisationer. Samtidigt kan man misstänka att föreningarna särskilt pekade på just den svåra bakgrunden hos sina klienter och den speciellt ur allmän samhällssynpunkt viktiga uppfostringsaspekten för att få verksamheten att framstå i en än mera behjärtansvärd dager.

För Föreningen för Blindas Vål och Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra tycks behovet av att inplantera allmänt accepterade normer hos handikappade vara särskilt starkt. Organisationerna uttalade nämligen tydligt sin motvilja mot det tiggeri som då förknippades med blind- och vanföra. Därför var det så mycket viktigare att ge dem goda vanor och uppmuntra deras flit. Vanförevårdsorganisationen spelade särskilt på tiggeriets störande inslag i gatubilden i sitt första allmänna upprop.

5. Gammal och ny filantropi

År 1879 publicerade August Strindberg romanen *Röda rummet*. I den förekommer bl a den klassiska beskrivningen av filantropiskt arbete, vilket Strindberg då skildrade som en verksamhet för "sysslösa fruntimmer".⁶⁹ En konfrontation mellan Strindbergs uppfattning och de fyra här undersökta föreningarna visar, att åtminstone den filantropiska verksamheten som initierades i Sverige i slutet av 1800-talet i mycket bedrevs enligt andra riktlinjer än de som Strindberg skildrar.

Vid ett studium av de fyra här aktuella föreningarna framträder två tydliga filantropiska mönster, ett traditionellt, där givandet står i centrum, och ett nyare, där givandet blott är ett medel för ett överordnat mål. Som en tydlig förespråkare av traditionell filantropi framstår Sällskapet Eugeniahemmet, även om en anpassning till ändrade förhållanden kan skönjas mot periodens slut. Andelen amatörer var dock relativt stort i styrelsen under hela perioden, trots att experternas roll ökade. Föreningens verksamhet grundades i första rummet på en önskan om att lindra lidande. Sällskapet avhöll sig slutligen från att alliera sig med det allmänna, då det kunde skada den välgörenhetsuppfatt-

ning som föreningen hyllade. De övriga tre föreningarnas program och verksamhet överensstämmer däremot väl med de nya filantropiska kraven på effektivitet och målmedvetenhet i arbetet. Ett led i att öka effektiviteten låg bl a i att söka samband med den offentliga vården så att en rationell arbetsfördelning kunde skapas. Medvetenheten om verksamhetens mål betydde att hjälp endast skulle ges, om den verkligen påverkade hjälptagaren i rätt riktning. Med andra ord fick det blott röra sig om hjälp till självhjälp.

Av det sagda bör framgå att organisationen bakom Eugeniahemmet kommer närmast beskrivningen i *Röda rummet*. Föreningens första styrelse var helt kvinnlig och ledamöterna kom, så långt deras bakgrund nu kan kartläggas, från en högre ståndsmiljö. I ledningen fanns dock också de som var engagerade i att reformera kvinnornas ställning. Skillnaden mellan organisationen ifråga och de tre övriga föreningarna, då det gäller proportionerna mellan könen i styrelserna, minskade dock utan att helt försvinna. Det tycks alltså ha funnits ett samband mellan ökad professionalisering och reducerat inflytande för kvinnor på styrelsenivå. En utveckling som bör ses som en konsekvens av det då av män dominerade samhället. Det starka inslaget av experter, personer som i sin dagliga gärning förvärvade erfarenheter, kunskaper och kontakter, som var av vikt för föreningarnas arbete, är framför allt det som faller i ögonen vid en granskning av de här aktuella organisationernas styrelser. De innehöll allt ifrån en läkare eller en lärare till en statsämbetsman eller en bank- och affärsman. Alla var de viktiga för att utveckla verksamheten genom sina kunskaper antingen på själva sakområdet, vården och undervisningen, eller för att skapa goda relationer till samhällets beslutsfattare liksom för att förvalta insamlade medel på ett vinstgivande sätt. Värt att notera är också att Sällskapet Eugeniahemmets experter i första hand var till fördel för organisationens yttre former, finansiering och kontaktskapande, medan kännedom om vård och undervisning, den inre verksamheten, prioriterades inom de tre övriga föreningarnas ledande organ. En blick på de fyra styrelserna under perioden visar också att experternas ställning med tiden ökade på amatörernas bekostnad.

På samma sätt som Sällskapet Eugeniahemmet gick sina egna vägar, då det gäller val av styrelseledamöter, så avvek det också från de tre andra föreningarna både med avseende på frågan om samarbete med det allmänna och målet för verksamheten. För Eugeniahemmets ledning ägde den privata finansieringsformen ett egenvärde. Därför var hemmet i särskilt stort behov av expertis, som kunde sköta den ekonomiska sidan av verksamheten och personer, som ökade föreningens status. Om Eugeniahemmets inriktning kan förklara intresset för att knyta organisatorisk kunskap till ledningen, så kan den också förklara den jämförelsevis låga andelen vårdexperter. Då hemmet i sitt arbete primärt avsåg att omhänderta, inte habilitera, svårt sjuka barn, så blev det inte heller lika viktigt att ha tillgång till experter på vård.

De tre övriga föreningarna passar däremot mycket väl in i socialhjälpstatens mönster. De såg alla positivt på ett nära samarbete med det allmänna, vilket för dem också kom att ses som nödvändigt. Samtidigt kom de, särskilt Föreningen

för Sinnesslöa Barns Vård, att i gengäld få offentliga uppdrag. De tre föreningarna var dessutom mycket tidstypiska i sina målsättningar. De avsåg samtliga att deras verksamhet kunde bidra till att samhällsintegrera handikappgrupper, som annars skulle bli en börda för den offentliga fattigvården. Det var inte hjälpverksamheten i sig som omhulldades, utan det positiva resultat som den kunde uppnå.

Den nya filantropins principer bygger som ovan nämnts på tankar som särskilt förknippas med den engelska föreningen *Charity Organisation Society*. Att tre av de här studerade svenska föreningarna även anammat mycket av de nya idéerna visar att den vetenskapliga filantropin utgick från idéer, som internationellt var tämligen allmänt accepterade. Visserligen strävade svenska filantropiska föreningar redan vid mitten av 1800-talet efter att förbättra fattigvården. Då framfördes uppfattningar, som påminner om de senare vetenskapliga idéerna. Det som framför allt kom att bli den nya filantropins särmärke var dock inte ansträngningarna att effektivisera hjälpverksamheten i sig utan intresset för att verka professionellt. Det ställde krav på utbildning och kunskap. Det passar därför väl in i mönstret att Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård tidigt öppnade ett seminarium för personal inom sitt specialområde. På samma sätt bekräftas, genom sinnesslö- och blindvårdsföreningarnas statistiska intresse, bilden av en strävan att öka vetenskapligheten i arbetet med hjälp av ett mera tillförlitligt underlag för verksamhetens utformning, inte minst på längre sikt. De båda sistnämnda sammanslutningarna nöjde sig inte heller med att öka de egna organisationernas kompetens. De ville också genom saklig information upplysa allmänheten om orsaker till handikapp och om handikappades villkor.

Noter

- * Artikeln har delvis tillkommit med bidrag från Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur. Artikeln är samtidigt ett delresultat från det av Socialvetenskapliga forskningsrådet stödda projektet Svensk filantropi 1870–1914: Debatt, ideologi och aktörer.
1. B Jordansson: "Hur filantropen blir en kvinna: fattigvård och välgörenhet under 1800-talet" (*Historisk Tidskrift* 1992), s 473 ff; R Qvaresell: *Vårdens idéhistoria* (1991), kap 7.
  2. S Förhammar: *Från tärande till närande: handikapputbildningens bakgrund och socialpolitiska funktion i 1800-talets Sverige* (1991), s 56 f; G Himmelfarb: *Poverty and compassion: the moral imagination of the late victorians* (1991), s 4 ff, kap 13.
  3. E J Ekman: *Inre missionens historia*, I–II (1921), s 446 ff; S Hansson: "Kyrko- och ämbetsfrågan vid den inre missionens framträdande i Sverige vid mitten av 1800-talet," (*Kyrkohistorisk Årsskrift* 1960) s 103 ff; A T Jörgen: *Filantropiens ledare och former under det nittonde århundradet* (i: *Det nittonde århundradet*, XI) (Stockholm 1925), s 90 ff; C M Prelinger: *Charity, challenge, and change: religious dimensions of the mid-nineteenth-century women's movement in Germany* (1987), kap 1.
  4. J Prawitz: *Manilla dövstumskola 1812–1912* (1913) s 483 ff.
  5. A-L Seip: "Motive forces behind the new social policy after 1870: Norway on the European scene" (*Scandinavian Journal of History* 1984), s 333.
  6. Förhammar a a s 51 ff, 73; S E Olsson: *Social Policy and Welfare State in Sweden* (1990), s 64 ff.
  7. Förhammar a a s 43, 54 f.
  8. Förhammar a a särskilt s 209. För en presentation av äldre handikappbeteckningar, se ibid s 23 f.
  9. Ibid s 174 f.
  10. *Berättelse och redovisning för Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård af dess styrelse*, 1 (1870), s 3 ff; *Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård: återblick på 25 års verksamhet* (1895), s 3; E Montell: *Sävstaholmsföreningen: en krönika om ett företag för de psykiskt utvecklingsstörda* (1982), s 14 f; AB 19/9 1868 (cit); *Slagsta – hemmet och dess förhistoria (1870–1970)* (1990), s 138 f (cit). FSBV:s tillkomst och utveckling beskrivs i Montell a a kap III–IV och i *Slagsta ...*, s 17–47. I Ovanstående och i följande citat har stavningen moderniserats.
  11. Avsnittets personuppgifter bygger på en genomgång av en mängd olika biografiska hjälpmedel, vilka av utrymmesskäl inte redovisas. Se vidare not 55!
  12. FSBV:s *Berättelse ...*, 4 (1874), s 15 (prot §4); dito, 6 (1876), (stadgar) §1–5; dito, 19 (1889) s 17 f (prot §4).
  13. FSBV:s *berättelse ...*, 1 (1870), s 9; dito 1908 s 7 ff; dito 1911 s 6.
  14. FSBV:s *Berättelse ...*, 4 (1874), s 7.
  15. FSBV:s *Berättelse ...*, 5 (1875), s 13 ff (cit s 15); dito, 6 (1876), s 18 (cit); dito, 8 (1878), s 11; dito, 17 (1887), s 2; *Föreningen för Sinnesslöa Barns Vård: återblick ...*, s 10 (cit).
  16. Förhammar a a s 179.
  17. FSBV:s *Berättelse ...*, 5 (1875), s 15 f; dito, 6 (1876), s 10, 13; dito, 7 (1877) s 10; dito, 9 (1879), s 4.
  18. Förhammar a a s 109 f, 186.
  19. *Sällskapet Eugeniahemmet: minnesskrift 1879–1929* (1929) s 7 ff (cit s 11). Eugeniahemmets tillkomst och utveckling under den här aktuella perioden beskrivs också i: N Wallin: *Slotten på berget: från skyddsling till medborgare* (1993), s 23–93. 119–135.
  20. *Eugeniahemmets årsberättelse* 1882 s 3 f; dito 1895 s 28 f (cit); Sällskapet Eugeniahemmet s 53 f.
  21. Sällskapet Eugeniahemmet s 55 f.
  22. Sällskapet för Fattiga, Obotligt sjuka och Vanföra barns vård stadgar §4 (F1, vol 1, Eugeniahemmets arkiv (RA)); SE:s stadgar §3 (mapp 16, handlingar rörande välgö-

- renhetsföreningar och enskilda anstalter åren 1899–1910, Fattigvårdsnämnden D VIII FIm (SSA)).
23. *Eugeniahemmets årsberättelse* 1889 s 5.
  24. *Eugeniahemmets årsberättelse* 1913 s 3 f; *Eugeniahemmet: dess uppkomst och utveckling* (1914) s 26 f.
  25. SE:s stadgar §1 (mapp 16, handlingar rörande välgörenhetsföreningar och enskilda anstalter åren 1899–1910, Fattigvårdsnämnden D VIII FIm (SSA)).
  26. SE:s stadgar §1 (cit) (mapp 16, handlingar rörande välgörenhetsföreningar och enskilda anstalter åren 1899–1910, Fattigvårdsnämnden D VIII FIm (SSA)); SE:s årsberättelse 1892 s 6 f; Förhammar a a s 186.
  27. SE:s stadgar §11 (mapp 16, handlingar rörande välgörenhetsföreningar och enskilda anstalter åren 1899–1910, Fattigvårdsnämnden D VIII FIm (SSA)).
  28. *Eugeniahemmets årsberättelse* 1905 s 4.
  29. SE:s stadgar §9 (mapp 16, handlingar rörande välgörenhetsföreningar och enskilda anstalter åren 1899–1910, Fattigvårdsnämnden D VIII FIm (SSA)); SE:s årsberättelse 1893 s 4; dito 1895 s 4; dito 1896 s 5.
  30. Sällskapet Eugeniahemmet s 89.
  31. Förhammar a a s 136 ff, 163.
  32. O E Borg (utg): *Minnen från den svenska blindundervisningens 75-års jubileum den 21 maj 1883* (1883), s 4, 20 f (cit).
  33. *Föreningen för Blindas Väl 1885–1934* (1935), s 9.
  34. *Berättelse ... för Föreningen för Blindas Väl* 1885 s 3.
  35. *Ibid* s 13.
  36. *Ibid* s 3 ff, 14 (stadgar §3, §4).
  37. *Ibid* s 8 f; FBV:s berättelse 1886 s 4 ff; dito 1892 5 ff.
  38. FBV:s berättelse 1885 s 7 f (cit s 7 f).
  39. *Ibid* s 19 f (arbetsordning §3, §4, §6). Om skolorna i Uppsala och Kristinehamn, se Förhammar a a s 167!
  40. FBV:s berättelse 1885 s 18 f (arbetsordning §1); dito 1886 s 3 f (cit s 3); dito 1891 s 4 f (cit s 4).
  41. FBV:s berättelse 1885 s 20 (arbetsordning §5); dito 1887 s 8 ff (cit s 8).
  42. FBV:s berättelse 1886 s 6; dito 1895 s 3 (cit); dito 1897 s 3 (cit).
  43. Förhammar a a s 186 f.
  44. *Föreningens för Bistånd åt Lytta och Vanföra i Stockholm: årsberättelse* 1891, s 4; *Föreningen för Bistånd åt Lytta och Vanföra i Stockholm 1891–1913* (1913), s 5.
  45. *StD* 9/2 1891 (cit); FBLV:s årsberättelse 1891 s 4. FBLV:s tillkomst och utveckling under den här aktuella perioden beskrivs också i: L Holme: ”En liten ensam, ofärdig flicka” – om tillkomsten av föreningen för bistånd åt lytta och vanföra i Stockholm år 1891" (i: *Likhet och särart: Handikapphistoria i Norden* (1995)), Wallin a a s 95–118, 137–155. Föreningens första decennier behandlas också i en kommande avhandling av Lotta Holme, Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet.
  46. FBLV:s årsberättelse 1891 s 5 ff.
  47. *Ibid* s 7; FBLV:s årsberättelse 1894 s 4; dito 1900 s 4; dito 1911 s 3 f; dito 1912 s 3 f; dito 1913 s 3 ff.
  48. FBLV:s årsberättelse 1891 s 5 ff.
  49. *Ibid* bil s 3 (cit), 6 (stadgar §1–4, §9).
  50. *Ibid* s 8.
  51. ”Berövade någon av sina lemmar eller deras fulla bruk, voro dessa människor en ofrivillig börda för sig själva och de sina i hemmen. Sedan de nu lärt sig ett hantverk, njuta de förmånen att äta sitt med eget arbete förtjänta bröd, på samma gång de få erfara den känsla av glädje och tillfredsställelse, som arbetet förläner. De bättre instinkterna, som sysslolöshet och till äventyrs tiggeri förkvävt, vakna åter till liv hos dem, då de erfara sig vara verksamma och gagnande människor. Skolan fyller sålunda

icke blott en praktisk, men även en i hög grad beaktansvärd moralisk uppgift." FBLV:s årsberättelse 1893 s 9 f.

52. FBLV:s årsberättelse 1912 s 4.
53. Elliot a a s 29; Föreningen ... i Stockholm 1891–1913 s 13.
54. Elliot a a s 28; Förhammar a a s 187 ff.
55. En närmare redovisning av källorna till den inhämtade biografiska informationen skulle här föra för långt. Uppgifterna bygger i huvudsak på vanliga biografiska lexika och matriklar för särskilda kategorier. Vissa uppgifter har också hämtats ur kalender av olika slag och bouppteckningar. För all hjälp med att plocka fram personuppgifter vill jag här tacka Andreas Tjerneld vid *Svenskt Biografiskt Lexikon*.
56. J W Boström (FSBV 1874–78), R Eidem (FBLV 1903–), B E Gadelius (FSBV 1905–), E A Grape (FSBV 1893–97), S E P Haglund (FBLV 1904–), U L Hellgren (FBV 1905–), E J G Hjertström (FSBV 1890–97), A Kjellberg (FSBV 1869–74), N G Kjellberg (FSBV 1869–93), K E O Kjellberg (FBLV 1901–04), C G F Lennmalm (FSBV 1897–1909, FBLV 1891–1913), P S Lovén (FSBV 1878–89), K O Medin (SE 1895–), C J Rossander (FBV 1885–1901), A G Wide (FBLV 1891–), E J Widmark (FBV 1892–1905).
57. G E Beskow (SE 1890–99), Th F Grafström (FSBV 1869–84), H E Hallberg (FSBV 1907–09), F Hammarsten (SE 1899–), J W Hedberg (FSBV 1912–), E D Heüman (FSBV 1900–07), C F Johansson (FBV 1887–89), C G Ljungman (FBV 1885–86), A Löfgren (FSBV 1909–12), A Ch Mörner (FSBV 1895–1900), A W Staaff (FSBV 1873–95), J A Wissnell (FBV 1889–1902).
58. B V Adler (FBLV 1891–93), C G L Bergman (FSBV 1903–05), O E Borg (FBV 1885–92), C E A Dahlström (FBLV 1899–1905), E A Ch Dahlström (FBLV 1891–98), A G Elfving (FSBV 1897–), C O E von Feilitzen (FSBV 1895–1911), H J B:son Juhlin Dannfelt (FSBV 1900–05), P Kerfstedt (FSBV 1884–95, FBV 1885–97), R Th Rappe (FSBV 1889–1903), A M Wikström (FBV 1885–), G J O Åstrand (FBV 1914–).
59. V A Almqvist (SE 1891–), E K Almqvist (FBV 1905–11), P S L Annerstedt (FSBV 1889–1905), E O J Björklund (FBV 1899–), C A W Drake (SE 1891–92), O L Fürstenberg (FBLV 1914), G W Hörstadius (FSBV 1909–), A F Kumlien (FSBV 1905–09), E G Lejonmarck (FSBV 1873–75), J L Lejonmarck (FSBV 1875–80, 1889–1909), A F G Lindblom (FSBV 1882–, FBV 1902–), K M Lindeberg (FBV 1901–14), P E Lindström (FSBV 1913–), S A Lundeberg (FSBV 1889–97), P L Malm (FBLV 1913–), J C Matthiesen (SE 1891–), G Hj Rettig (FBLV 1891–1901), P S Wieselgren (SE 1889–1910).
60. A Bernström (SE 1899–), A O G Burén (FBV 1885–99), G Th Dahlström (FBLV 1899–1914), G Gihl (FBLV 1891–), S O Hirsch (FSBV 1905–), J H R C:son Kjellberg (SE 1901–13), B K J Langenskiöld (SE 1895–1901), J F Larson (FBV 1906–), K S Leijonhufvud (FSBV 1909–12), A G Th Lettström (FBV 1894–1903), E E A Ljungberg (FBLV 1893–94), K L Lundberg (FBV 1889–), J L E Neijber (FBV 1904–06), L A Odencrantz (SE 1913–).
61. C H O Ennes (FSBV 1880–82), Ch G Oxehufvud (SE 1895–1907), F Th C von Rosen (FSBV 1911–), C L M Rosenblad (SE 1892–1903, 1910–), A Ch H Rosenblad (SE 1910–), kronprinsessan/drottning S M Victoria (SE 1889–).
62. M A A Ekman (SE 1884–), prinsessan Ch Eugénie A A (SE 1882–89), O Th G von Feilitzen (FSBV 1869–90), I B Forsgrén (FBLV 1908–), H D Grafström (FBV 1887–89, SE 1892–), A A S Th E A E Kjellberg (FBLV 1891–99), C F Linnell (FSBV 1869–92, SE 1882–92), J S Lundeqvist (FBV 1885–, SE 1882–92), A Nachmanson (FSBV 1893–1913), R U Olivecrona (FSBV 1869–99).
63. P S L Annerstedt (FK 1890–1904), C G L Bergman (AK 1888–90), G E Beskow (AK 1888–90), Th F Grafström (FK 1875–83), E D Heüman (FK 1907–08), H J B:son Juhlin Dannfelt (FK 1908–09), J H R C:son Kjellberg (FK 1910–11), K E O Kjellberg (AK 1906–11), P S Lovén (AK 1887 B), F Th C von Rosen (FK 1903–11), C J Rossander (AK 1875), A W Staaff (AK 1873–75), P S Wieselgren (AK 1876–87 A, FK 1888–1910).

64. P S LAnnerstedt (1889–96), C G L Bergman (1894–1904), K E O Kjellberg (1905–09), A F Kumlien (1884–88), B K J Langenskiöld (1903–09), P S Lovén (1888), K O Medin (1904–1910), C J Rossander (1871–78), R C Schubert (1894–97), A W Staaff (1867–73).
65. Qvarsell a a s 152 f, 157 f.
66. Förhammar a a s 55 f; Jordansson a a s 477.
67. Förhammar a a s 185.
68. Ibid s 199 f.
69. A Strindberg: *Röda rummet: skildringar ur artist- och författarlivet*. Samlade skrifter, V (1987), s 177.